

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

«ԶԱՏԻԿ ՄԵՐ...»

Կը դնենք այդ խորագիրը այս տողերուն վրայ՝ ակնարկութեամբ ո՛չ թէ Հին և Նոր Տոմարներու տարբերութենէն այս տարի նահանջի վերջին կէտին հանդիպող մեր Զատիկին, զոր հոս դեռ մայիսի սկիզբը միայն պիտի տօնենք մենք, այլ Առաքեալին առ Կորնթ. Ա. Թուղթին Ե. 7-8 նշանաւոր հատուածին, որ զատկական տօնին քրիստոնէական բարոյականը կը քարոզէ:

Յայտնի է թէ Զատիկը սկզբնաբար և իսկապէս հրէական տօն մըն էր և է, և, իբրև նուիրագործումը Իսրայելի որդւոց Եգիպտոսէ ելքի յիշատակին, տօնն էր անոնց առաջին ազգային ազատութեան: Այս պատճառաւ, ամբողջ իրենց պատմական կեանքի ընթացքին, անոնք զայն կը կատարէին ո՛րքան կրօնական՝ նո՛յնքան և հայրենասիրական ոգևորութեամբ. մանրանկատօրէն կը զործագրէին բոլոր այն սովորոյթները, որոնք զրականացած վաղնշական աւանդութիւններով պահուած, անոնց կը յիշեցնէին օտար քաղաքական, կրօնական և ընկերային լուծերը թօթափելով դէպի հայրենական երկիր ու հաւատք իրենց վերադարձին պարագաները. ու այդ պարագաներուն մէջ իրենց նշանակութեամբը կեդրոնականն ու ամենէն սրտագրաւն էին զառին զենումը, ու այնուհետև մինչև մեկ-նումի պահը միայն բաղարձ ուտեխին:

Յայտնի է դարձեալ թէ նախնական քրիստոնէութիւնը, որ Հրէութենէն շատ բան փոխ առաւ իբրև կրօնական կեանքի տարր և պաշտամունքի մաս, յատկապէս ջանաց միշտ որպէսզի ինչ որ ծէս էր հոն՝ իր մէջ փոխադրուի իբրև բարոյագիտական արժէք: Այս տեսակէտով անիկա առաջին օրէն արթուն պահեց բարոյական պատասխանատուութեան զգացումը իրեններուն մէջ. այնպէս որ Զատիկն անգամ, որ իբրև զխաւորագոյն տօնը հին ուխտին՝ անշուշտ անհնար էր որ անտեսուէր Նորին մէջ, սկիզբէն՝ այդ փոխակերպութեամբ, իբր այլաբանութիւն ընդունուեցաւ հոն: Զննուած գառը կը խորհրդաւորէր Գողգոթայի աստուածային զոհը, ու բաղարձ՝ հին պղծութիւններէն ընդ միշտ խղուենին յուշածող զաղափարը:

Գաղափարներու այդպիսի լծորդութեամբ էր որ երբ Պօղոս կը զրէր Կոլընթոսի, Աստղիկի շէշտուած պաշտամունքին պատճառաւ Աքայիոյ հեշտամոլ ոստանը դարձած այդ քաղաքին մէջ իր կազմած Եկեղեցին, իր զրիչը կը տո-

դէր սա բառերը. «Այլ սրբութեցէ՛ք հին խմորէն, որպէսզի նոր զանգուած մ'ըլլաք ձեր արդէն անխմոր բնութեամբը: Զի մեր գատիկը՝ Գրիստոս՝ զենուած է. տօներնիս այսուհետեւ պէտք է կատարենք ոչ թէ հին խմորով, չարութեան և անբզգամութեան խմորով, այլ սրբութեան և ճշմարտութեան բաղորդով»:

Այս խօսքին մէջ լոկ ակնարկութիւն մը կայ արդեօք քանի մը համարներ առաջ յիշուած մծղնէութեան դէպքի մը, որ պատահեր էր հասարակութեան կեանքին մէջ, և որու հանդէպ կ'երևի թէ թոյլ վերաբերմունք մ'ունեցած էին ամէնքը, թէ արդեօք Առաքեալը՝ այդ առթիւ կամ անկախաբար՝ բարոյական յորդորներ կ'ուղղէ իր հօտին: Սոսկ մեկնաբանական այդ հարցը չէ որ պիտի զբաղենք զմեզ հոս. ինչ որ կ'ուզենք մենք դիտել տալ այս տողերով, սա՛ է միայն թէ հաւանաբար Զատիկի մը մերձակայ օրերուն զրոյս իր այդ թուղթին մէջ Առաքեալը այդ տօնին քրիստոնէական իմաստը, այսինքն բարոյականը ուզելով բացատրել՝ կ'ըսէ. Եթէ Իսրայէլացիք զատիկի զառը մորթելնէն յետոյ ա՛յլ չկերան Եգիպտոսի խմորուն հացէն, այսինքն կտրուեցան այդ երկրին անբարոյ կենցաղէն, և ատոր յիշատակն է որ կը տօնեն ամէն տարի, դուք քրիստոնեաներդ աւելի ևս պարտականութիւն պէտք է զգաք ջնջելու, ձեր ընկերային և ընտանեկան կեանքէն սրբելու և ի բաց նետելու անպատիւ՝ անբարոյ կեանքի սովորութիւնները. զի Գրիստոս, որ մեզի համար զոհուած զառն (= Զատիկ) է, աղատեց զմեզ մեղքին գերութենէն. ու անոր արիւնով փրկանաւորուածները այսուհետեւ պէտք է մշտնջենապէս տօն կատարեն, ոչ թէ շաբաթ մը միայն, այլ ամբողջ իրենց կեանքի սեռողութեան միջոցին, ուր «հին խմորը» պէտք չէ այլ ևս վերերևի:

Ի մի բան, քրիստոնէին կեանքը տևական Զատիկ, մշտնջենական զոհաբերութիւն մըն է: Ինչպէս սքանչելի կերպով բացատրած է Ոսկերեան, «ամէն օր Զատիկ, ամէն օր Պենտէկոստէ է մեզի համար». Զատիկ է կեանքը համակ: Այդ տօնը, որ Եբրայեցւոց կրօնքին մէջ տօնն էր ազատութեան օտարին բռնակալութենէն, քրիստոնէականին մէջ տօնն է ազատութեան՝ չարին, մեղքին գերութենէն: Զատիկը աւետարանական բարոյականին մէջ կը նշանակէ ուրեմն մեղքէն զերծումը՝ սրբութեան փառաւորումը: Անպարկեշտ, անիրաւ, ատելաւառ կիրքերով ամէն օր զիրար բզլտող, ամէն օր ամէն ժամ իրենց միտքով և սիրտով հեթանոսական կեանքը ապրող մարդիկ չեն կրնար տօնել Զատիկը. խաչին խորհուրդը, Յիսուսի փրկարար արեան տեսիլը պէտք է սարսափ ազդեն անոնց որ անբարոյ կեանքով և անմաքուր խիղճով կը խորհին յարութեան հրաշքին վրայ. փրկաւէտ յարութիւնը բարիներուն հոգւոյն իրաւունքն է:

«Զատիկ մեր...»

Առաքեալին այս բառը, Եկեղեցւոյ բանաստեղծէն նոյնութեամբ հիւսուած օրուան շարականին մէջ, ամէնքս ազգովին կ'երգենք սրտաթունդ. «Այսօր զաւթիկ մեր՝ զԵմմամբ Քրիստոսի. արասցուք տօն ցնծութեամբ նորոգեալքս ի հնութենէ մեզաց ասելով. Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Քրիստոսի զենումը մեր զատիկն է. ոչ մէկ քրիստոնեայ ազգ պիտի թերևս իրաւունք զգայ իրեն այնքան սրտազինա խորհելու այսպէս՝ որքան մենք. Զէ՞ որ մեր կեանքը՝ իր զոհը, այսինքն իր անուան համար կատարուած զոհաբերութիւնն է ամբողջ:

Բայց բաւական չէ հետամուտ ըլլալ պարծանքի փաստեր քաղելու անցեալի և նոյն իսկ ներկայի իրականութիւններէն: Հարկ է որ իւրաքանչիւրս հարցնենք նաև մեր անձնական և նոյն իսկ ազգային խղճմտանքին՝ թէ փորձառական այդ ապացոյցները ի՞նչ արժէք կը ներկայացնեն, բարոյական տեսակէտէ ևս դիտուած ատեն: — Այսինքն իսկապէս և բոլորովին թողա՞ծ ենք հինը, հեթանոս բարքէ միայն բոլրած այն բոլոր զառածանքները, որոնցմէ մարդն ու մարդկութիւնը պատելու համար է որ կատարուեցաւ փրկագործութեան աստուածային գործը:

Երբ խօսքը կ'ըլլայ հեթանոսութեան, պէտք չկայ անշուշտ վերանայու անպատճառ մինչև նախաքրիստոնէական թուականներ. կրօնական կեանքն ու բարոյականը ժամանակէ աւելի հոգիի հետ կապուած վիճակներ են: Մարդիկ կան որ խաչին հովանիին ներքե ամէն օր կուռքերու կ'երկրպագեն, երբ չեն կրնար իրենց մէջ լռեցնել և զսպել մոլի բարքի այն կիրքերը, որոնք կռապաշտ կենցաղին մէջ միայն պիտի կրնային գտնել իրենց արժանի աճումն ու տարածումը: Եւ յետոյ ի՞նչ աւելի հեթանոսական՝ քան անբարոյ նիւթապաշտութիւնը, քամահանքի խենէշ խրոխտանքը, թշուառն ու անբախտը ոտնահարելու զազանական ոգին, տկարութիւնները օգտագործելու անզգամ մտայնութիւնը, մարդկային հոգիին բարձրագոյն զգացումները ամօթալի ետականութեանց իբր անդրուժար ծառայեցնելու զարեւի ունակութիւնը, ամէնքն ալ «հին խմորի» ախտանշաններ, որոնք իրենց բոլոր տեսակներովը և ճիւղաորումներովը հաւ լեցուցած են աշխարհն ու կեանքը, այնպէս ու այնչափ, որ կարելի չէ երևակայել թէ դարերու խորէն ի՞նչ ուժգնութեամբ պէտք է հնչէ Առաքեալին ձայնը՝ Ջատիկ օրը գէթ անզգամ մը հոգիներուն մէջ արթնցնելու համար նորոգուած, մաքուր և առողջ կեանքի մը կարօտը:

Բայց գրիչը անզգայաբար է որ գնաց ուրիշ կողմ, մինչ մեր դիտումն էր «մեր Ջատիկ»ին առթիւ մեր հոգեկան նորոգումին ուղղել մեր զգացումը:

Կ'ըսէինք թէ Քրիստոսով զենուած Ջատիկը մերն է առաւելապէս. քանի որ զինքը մեր զոհը կը զգանք աւելի քան այլոց, և զմեզ իրենը՝ զերազանցապէս: — Այո՛, բայց ո՞վ, բացի մեր խղճմտանքէն, պիտի կարենար ըսել մեզի թէ անցեալին մէջ և դեռ մինչև այսօր, ու այս ներկային մէջ մանաւանդ, բարոյապէս ո՞րչափ կրցած ենք արժեցնել Աստուծոյ՝ դէպի մեզ խոնարհած ու մեզմէ իրեն մատուցուած այդ զոհերը. իր արիւնը և մերինը, թէ՛ աս և թէ՛ ան միշտ փրկարար վախճանի համար հեղուած, եղա՞ծ են մեզ համար ազդանշան՝ զատուելու և բաժնուելու հին խմորէն: Եղբայրատեցութիւնը, անիմաստ պայքարներու, կոյր ատելութեան, անցեալին հանդէպ անզգաստ արհամարհանքի, աստուածայինին վերաբերմամբ անտարբեր կեցուածքի հոգեկան թերութիւններէն սրբուած ենք զգալապէս. այսինքն ի վիճակի՞ ենք արժանապէս տօնելու Ջատիկը:

Ո՛րքան երջանիկ էր սրբազան բանաստեղծը, երբ թէ տալով բարի զգացումներու, կրնար այսպիսի առաւօտ մը երգել իր քնարին հետ. «Արասցուք տօն ցնծութեամբ նորոգեալքս ի հնութենէ մեղաց . . .»:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԼԵՁՈՒՆ

(ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՏՐԱՆ ԿԻՐ.) (Յով. Կար. Գ. II-12)

Երբ ճշմարտագույն հայրական սիրտն է որ կը տրոփէ հոգիներու հովիւին կուրծքին տակ, խրատն ու պատուէրը՝ զոր կ'աւանդէ իրեններուն, ա'յնքան գործազեղ քաղցրութեամբ կ'արտայայտեն իր իղձն ու մտածմունքը անոնց մասին, որ ամենէն կարծր հոգին իսկ չի կրնար մնալ անզգայ:

Այդպիսի զխտակցութեամբ լուսաւորուած անձ մը միայն պիտի կարենար իր խնամքին յանձնառածներուն ուղղել սա' պիտի խօսքեր. «Հետամուտ մի՛ լինիք ա' մէն առիթով ցուցադրելու ձեր ուսուցանելու և քարոզելու ձիրքն ու կորովը: Ասով ըսել չեմ ուզեր երբեք թէ անօգուտ բաներն ես ատնեմ. այլ թէ անոնք որ չա'տ կը տարուին անոնց հրաքրքն՝ իրենց հա' մար յաճախ ունակութիւն կը դարձնեն զինքն ու հակաճառելը, և ա'յնքան կա' ընտրութիւն կուտան իրենց սեփական տնտեսութիւններուն և կարծիքներուն որ ի վերջոյ չեն կրնար չափ դնել իրենց յաւակնութիւններուն և կիրքերուն: Լուրջ է նա՝ որ արագ է աւելի լսելու քան թէ խօսելու համար. այսինքն դիտէ սանձահարել իր լե'զուն: Կրօնական կեանքին մէջ մանաւանդ՝ խօսքէն աւելի գործը, տեսականէն աւելի գործնականն է միշտ կարեւորը: Պէտք է ո'չ թէ առիթներ ստեղծել այլ ներկայացած առիթները օգտադրծել սոսկ՝ խօսելու և ուսուցանելու համար միայն կրօնի ճշմարտութիւնները:

«Մարդս տկար է և մեղանչական. իր բնութեան բերմունքն է անիկա. իր մէն մի քայլափոխին՝ անկումի վտանգ կայ իրեն համար. բայց անկումներուն ամենամեծ մասը հետեանք է անզգոյ խօսելութեան: Այս պատճառաւ կատարեալ մարդը նա է որ կրնայ զուսպ պահել իր լեզուն. վասնզի այնպիսին է միայն որ պիտի կարենայ նաև զսպել իր միւս անդամները, հետի պահելով

զանոնք գայթեկէ: Մարմինին փոքրիկ մէկ մասն է միայն լեզուն. ինչպէս նաւուն պզտիկ մէկ կտորն է միայն դեկը. բայց ի'նչ մեծ գորութիւն կայ երկուքին ալ փոքրութեան մէջ. երբ խելքով կը գործածուին անոնք, Մարդ կ'իշխէ ամենհի միւսն՝ երբ սանձը կը դնէ անոր լեզուին վրայ, ու անուելի ալիքներուն՝ երբ կը յաջողի իմաստութեամբ վարել զեզը:

«Էջեզուն, թէ և անշուն ինքնին, բայց պատճառ կը դառնայ անհամեմատ չարիքներու, երբ ասպարէզ գտնէ յոխորտ շաղփաղփանքի, Հովիւրէն փշուած կայծն է ա'նիկա այն ատեն, որ կրնայ հրդեհել մեծա'մեծ անտառներ: Հրաժառ լեզուն անխառնութիւնը կը պատմուճանէ. ամենէն աւելի տարրը, ամենէն քանդող գորութիւնը, դժոխային կրակ մըն է, որ ամբողջ մարմինին վրայ ապականիչ ներգործութիւն մը կ'ընէ, կ'այրէ կը վառէ կեանքը իր բովանդակ հոյովումին մէջ:

«Ահարկու է ան. մարդս որ յաջողած է նուաճել իր շուրջը եղած բոլոր էակները. չէ կրցած տիրել իր լեզուին. ու շատունակ կը ձախողի՝ երբ կը փորձէ սանձել զայն: Ատոր ասպաղցոյն այն է որ ամենէն այլապէս և ամենէն ներհակալիկ զգացումները, օրհնութիւնն ու անէժքը, զոր օրինակ, լեզուով կ'արտայայտուին. այնպէս որ անոնցմէ գոնէ մին կեղծ պէտք է լինի անպատճառ և դատապարտելի, եթէ ոչ երկուքն ալ: Վասնզի եթէ նմանի մը դէմ արտաբերուած անէժք ծանր յանցանք է, միևնոյն ատեն Աստուծոյ ուղղուած օրհնութիւնն ալ առ նուազն կեղծաւորութիւն կ'ըլլայ: Ի'նչպէս նոյն լեզուն կարենայ թէ՛ օրհնել զԱստուծոյ, և թէ՛ անիծել անոր պատկերը եղող մարդը. ուսկի՞ց՝ անհանգոյն արդիւնքներու այս հետեւումը նոյն և մի պատճառէն. ինչո'ւ՝ անոյշ և աղտաղտուկ ջուրերու այս բղխումը միևնոյն աղբերակէն... Ի'նչպէս բացատրել այս երևոյթը... «Ո'չ մէկ ուրիշ բանով՝ եթէ ոչ ներքին հոգեվիճակով. լեզուն գործիք մը, արտաբերումի զուգ մը, ծորակ մըն է լուկ, որ կուտայ ինչ որ կ'ընդունի ներքուստ. սիրտ պէտք է լինի մաքուր, զգաստ և լուրջ. որպէսզի լեզուն կարենայ լինել ապնիւ, զգոն և զուսպ: Ինչպէս գործարան՝ բնախօսաբար ցուցակն է ան ֆլիզգական ներ-

քին դրուծեան, իսկ իբրև հոգեբանական դործողություն, իբրև խօսք՝ որ արտայայտությունն է հոգեբանական բանին և ըզդացման, անիկա կը պատկերացնէ հոգին միայն:

«Քրիստոնէին մեծագոյն պարտքը պիտի լինի ուրեմն առողջ պահել իւր ներքին կեանքը, սիրտն ու հոգին մանաւանդ. մընացեալը կը կատարուի ինքնին»:

Ի՞նչ վսեմ խորհրդածութիւններ՝ զոր առաքելական հովիւ մը այնքան հայրական սիրով տուեալ է օր մը, որդիական խանդազատանքով իր շուրջը բոլորուող իր հօտին:

Յ. Ե. Գ.

«ՏԱՃԱՐ ՀՈԳԵՒՈՐ»

(Դ. ԿԻՐ. ԶԿՆԻ ԶԱՏԿԻ) (Ա. Պետ. Բ. 2-10)

Թէև շինուածքի նմանութեամբ պատկերացուած՝ բայց իսկապէս նիւթեղէն չէնք մը չէ անիկա, լինելով զուտ զաղափարական, բոլորովին հոգեւոր յօրինուածք մը, զոր՝ ա՛յդ իսկ պատճառաւ՝ աւելի իրաւացի պիտի ըլլար կոչել Հաստատութիւն, վստիկ աննիւթական բաղկացութեամբ գոյաւորուած կազմութիւնները աւելի զօրեղ են միշտ և զերծ խանգարուելու՝ չքանալու պատահականութենէն:

Աւելի մօտ երթալով իր զաղափարին, Քրիստոսի և ճշմարիտ քրիստոնեաներուն միաւորութենէն ծնած հոգեկան դրութիւն մըն է ան, ամբողջիւն և կեանք համակ: Անոր մէջ ոչոք ցուրտ կարծրութիւն մը չէ բնաւ. այլ ապրող և ապրեցնող զօրութիւն մը, որուն շուրջը կը ծաղկի գոյութեան աւանդն ազնիւ և բեղուն կերպը: Քրիստոս, որ հիմն է այդ շէնքին, հոգեւորապէս հմայիչ այն քարն է, որ, ինչպէս ձգողական մեծ զօրութիւն մը, իրեն կը քաշէ ամէնքս. իւրաքանչիւրս իրեն միացնելու և իրեն հետ միասնաբար կազմելու համար հոգեւոր տաճարը:

Պէտք է գիտնալ սակայն թէ լոկ անոր այդ ձգողականութիւնը բաւական չէ որպէսզի մինչ կարենանք միաւորիլ՝ յարակցիլ իրեն հետ: Ատոր համար մեր կողմէ անհրաժեշտ են զեռ երկու կարեւոր հանգամանքներ. մաքրութիւն և աճումի ձգում:

Ինչպէս սրբատաշ քարե՛րը միայն կըրնան անխախտօրէն կաշիլ իրարու, նոյնպէս և մենք, իւրաքանչիւրս մեր կարգին մի մի վէժ կենդանի, բուն կենդանի վէժին հետ միանալ կարենալու համար պէտք է բացարձակապէս մաքրուած լինինք հոգեկան ամէն կերպ արատներէ: Ձարազգաց խորհուրդ, նենգամիտ վարքի թիւրութիւններ, կեղծապարիշտ հակումներ, նախանձին ժանգը, բանասրկու ընթացք, այս ամէնք պէտք է տեղ չզտենն այլ ևս իրենց՝ մեր բարոյականին մէջ: Վստիկ Քրիստոսէ իւրացուելու և զայն իւրացնելու առաջին պայմանն է հոգիին սրբութիւնը:

Յետոյ՝ աճումի ձգումով. կեանքի աւանդն առողջ բերումը առաջին վայրկեանն պէտք է զգացնէ ինքզինքը մեր մէջ: Նման նորածինին (= արդի ծնեալ մանուկ), որուն մէջ կեանքին բնագոյր զէպի մայրական կաթը ինքնաբերական շարժումով մը կը յայտնուի առաջին բուսկին, մեր մէջ ևս, փրկութեան իղձը իսկից պէտք է ի յայտ գայ Աւետարանի մաքուր անունդին տենչովը: Պէտք է ցանկանք Քրիստոսի:

Բաւական է անգամ մը միայն առնուլ իր համը, «ճաշակել» զինքը, ա՛լ գիտակցօրէն պիտի մօտենանք անոր. ու ո՛րքան աւելի յարինք իրեն, այնքան աւելի պիտի խորապէս ճանչնանք զինքը, և համոզուինք թէ մարդիկ ո՛րքան անիրաւ եղած են իրենց վերաբերմունքին մէջ Աստուծոմէ արդարապէս զնախանձ անոր անուռտ արժանիւքին հանդէպ ևն., որուն զգացումը սոսկ՝ կեանքը կը վերածէ Բարիին և Ճշմարիտին ընծայուած լաւագոյն գոհաբերութեան մը: ՉՔրիստոս նախապէս մերժողները ի վերջոյ պիտի ընդունին զայն իրեն յաւերժապէս կենդանի զօրութիւն մը, զոր ճանչնալուն և իրեն նուիրուելուն համար մարդ կորանք պիտի չզգայ երբեք. ու անոնք որ անկարող եղած ըլլալով խիւստիլ իր էութեանը՝ արհամարհանք զգացած էին նախ իրեն հանդէպ, պիտի յետոյ չուարումի մատնուին,

տեսնելով անոր նկատմամբ հաւատքին պըտ-
զարեթած փառաւոր արդիւնքները:

Այո՛, այո՛. անոր անուէր լոյս և սըր-
բութիւն կը սփռէ. անոր մտածումը թա-
գաւորական վայելչութիւն կը հազցնէ կեան-
քի ճգնիմ խեղճութիւններուն. անոր հա-
ւատքը աստուածային և սուրբ բարգաւա-
ճանքի մը արեւը կը ցաթէ աւերակներուն
վրայ, անոր սէրը կ'ազնուականացնէ մար-
դերը՝ գեղեցկացնելով զանոնք երկնային
առաքինութեանց շնորհներով. իրենց ազ-
գային արժանապատուութեանը մէջ խոր-
տակուած ժողովուրդներուն բարոյականը
վեր կ'առնէ անիկա, պատմելով անոնց՝ Աս-
տուծոյ սէրը իրենց մասին:

Ամենէն թանձր խաւարին մէջ այդ սի-
րոյն «սքանչելի լոյս»-ը ինքնակալութիւն
ճարներ կը բարձրացնէ ամենէն ամուլ ա-
մալութեանց մէջ, ու ամէն սիրտեր, այդ
լոյսովը պայծառագեղ, ինքզինքնին կը զգան
իբրև Սուրբ Հոգիին բնակուած մի մի ատա-
ճար հոգեւոր:

Ք. Ե. Գ.

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԵՋ

Սուրբ Գրքը յաճախ կը յիշատակէ
այն սովորութիւնները, որոնք կը վերաբե-
րէին Խորայեւացիներու բարուք յարաբե-
րութեանց թէ՛ միմեանց և թէ իրենց ու օ-
տարներու միջև: Յայտնի է նոյնպէս՝ որ
քաղաքավարութիւնն ու արտաքին յարգա-
կան ձևերը ի պատուի եղած են միշտ յաչս
Արեւելեցիներու:

1.— Սովորական բարեւը, երկրպագու-
քիւնն ու համբոյրը.— Այսօրուան Ներայե-
ցիներուն նման իրենց նախնիքներն ալ ի-
րարու խաղաղութիւն կը մաղթէին. Շաղմօ՛ւ,
Այժմեան Պետեվիներն ևս իրենց ցեղակից-
ներուն սեղան՝ խաղաղութիւն կը մաղթեն,
ըսելով. Սեղան աղիք կամ Սեղան աղիքում

(խաղաղութիւնը հետզ կամ հետեինիդ ըլ-
լայ), ու միևնոյն պատասխանը կ'ընդունին:
Շատ անգամ՝ եթէ այդ մարդու մը ուղղին
մաղթանքը՝ կ'ըսեն. «Այլահր զօրացնէ մօ-
րուքդ»:

Մէկու մը մեծ յարգանք ընծայելու
համար մինչև գետին կը ծռէին, այսինքն
զայն պատուելու համար կը պղտկցնէին
իրենց անձը: Այս խոնարհութիւնը կամ եր-
կըրպագութիւնը անհրաժեշտ կանոն էր թա-
գաւորին առջև, ինչպէս Արեգիս հրկրպա-
գութիւն ըրաւ Դաւթի առջև (Ա. Թագ. Ի. 23):
Երկրպագութիւն կ'ընէին նոյնպէս մե-
ծերուն: Յովսէփի եղբայրները երանին
մինչև գետին կը խոնարհացնեն Եգիպտոսի
մէջ (Մենդ. ԽԲ. 6), և Յովսէփ՝ իր կարգին՝
կ'երկրպագէ իր հօր առջև (Մենդ. ԽԸ. 12):
Վերջապէս կը խոնարհէին կամ կ'երկրպա-
գէին ամէն անոնց առջև, որոնց խնդրուածք
մը կը ներկայացնէին: Արարամ կը խո-
նարհի Քեառաղի Սփրոնի մարդոց առջև ու
կը թախանձէ որ հաւանքեն իրենց տէրը
իրեն վաճառելու Մաքսիւլայի քարայրը
(Մենդ. ԻԿ. 7):

Համբոյրն ալ նմանապէս յարգական
բարեւ կերպ մըն էր: Սովորական էր մօ-
տիկ ազգականներու և բարեկամներու գի-
րար համբոյրելը: Արեւոյմ ժողովրդակա-
նութիւն վաստկելու համար՝ երբ դատ ու-
նեցող մը մօտենար իրեն խոնարհութիւն ը-
նելու, «ձեռքը կ'երկարէր և կը բռնէր ու
կը համբուրէր զայն» (Բ. Թագ. ԺԵ. 5):
Սուրբ Գրքին մէջ կը յիշուի նաև մօրուքի
համբոյրը, ինչ որ այսօր սովորական է Ա-
րաբացոյց քով, ուր կ'ընէ իր ամուսինին և
որդիները իրենց հօր մօրուքը կը համբու-
րեն: Յովսէփ Ամեսայիին ըսաւ. Ներայե-
սով առնող ես. ու Յովսէփ Ամեսայիին համ-
բուրելու համար աջ ձեռքով անոր մօրու-
քէն բռնեց» (Բ. Թագ. Ի. 9):

2.— Այցելութիւններ եւ զրուցաճար-
քիւններ.— Եթէ մեծի մը այցելի ուղէին՝
պարտաւոր էին նախապէս իմաց տալ անոր:
Այսպէս Դաւթիին իմացուցին ու ըսին. «Ա-
հա՛ նախնայ մարգարէն եկաւ» (Գ. Թագ. Ա. 23):
Եւ որովհետեւ սովորաբար իրարմ կամ
սանդաշներով կը քայլէին, ու Պաղեստինի
կրային հողը փխրուն էր ու փռչելից, այդ
պատճառաւ հերամքեծարութեան առաջին

պարտականութիւնն էր լուսւոյ նորեկին ոտքերը: Այսպէս ըրաւ Արքայաժամ իր երեք այցելուներուն՝ Մամբրէի կաղնիին տակ (Ծննդ. ԺԸ. 4):

Արեւելի բոլոր ժողովուրդներուն նման հին Հիւանքին այլ շատ կը սիրէին զրուցատրութիւնը: Իրենց խօսքերը կը համեմէին առականերով ու այլաբանութիւններով, ու, պատշաճութեան համար, զիտէին խօսքի նուրբ ու ճարպիկ դարձուածներով հասկըցնել իրենց միտքը՝ առանց այս կամ այն բանին բռնն անուշաւ տալու:

Ստորակարգեալ Տէր կ'անուանէր իր մեծաւորը ու ինքզինքը կը կոչէր անոր ծառան ու երրորդ դէմքով կը խօսէր իր մասին: «Խօսէ՛, Տէ՛ր, վասնզի քու ծառայը կը լսէ քեզ ըսաւ Սամուէլ Աստուծոյ (Ա. Թագ. Գ. 10): Օրէնքը կը հրամայէր երկտասարդներուն՝ օտքի վրայ կենալ ու համեստ և պատկառու զիրք բռնել մեծերու առջև:

3. — Աւեաբանաւակ օրգանին. — Աւեաբանին մէջ Փրկչին հետ խօսողները Տէ՛ր կ'անուանէն զայն: Իսկ ինք կ'ըսէ. Որդեա՛կ, Աղբի՛կ դու, Այ՛ր դու, Կի՛ն դու, Այս վերջինը երբեմն համազօր է Տիկին Բաւին, ու Յիսուս զայն գործածեց Կանայի հարսանիքին առին երբ իր մօրը ուղղեց խօսքը: Արքայաժամ խօսքը ուղղելով դժոխքի մէջ գտնուող չար մեծատունին, կը կոչէ զայն՝ Որդեա՛կ: Յիսուս կը պատուիրէ իր աշակերտներուն՝ որ տուն մը մտած առնեն՝ նին խաղաղութիւն մաղթեն անոր վրայ (Մատթ. Ժ. 12, Ղուկ. Ժ. 5): Առակին կոչնաւորը քաղաքավարութեան դաս մը կուտայ այն բազմականին, որ ինքնահրաւեր լաւագոյն տեղը կը բազմի (Ղուկ. ԺԴ. 9): Յարուցեալ Յիսուս Տիբերեական ծովին եզերքը երևնալով իր աշակերտներուն՝ մանկունքի կը կոչէ զանոնք. «Մանկո՛ւնք, միթէ ունի՞ք ինչ ուտելոյ» (Յովհ. ԻԱ. 5):

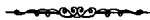
Յիսուս մանուկին առջև մոգերը կը խօնարհին երկրպագելու համար: Նոյնպէս հետագային կ'երկրպագեն Անոր՝ ժողովրդանոցին պետը, տեղապետ կինը, քանանուհին, այսահար տղուն հայրը, ուրուկը, դիւահարը՝ շնորհ խնդրելու համար զարգեալ: Կը խոնարհին ու կ'երկրպագեն Պետրոս՝ հըրաշակի ձկնորսութենէն ետք, ու ի ծնէ կոյ-

րը՝ իր բժշկուելէն յետոյ, իրենց երախտագիտութիւնը յայտնելու համար:

Հիւրերու ոտքերը լուսալու պարտականութիւնը ի զօրու էր տակաւին Յիսուսի ժամանակ: Մեր Տէրը սա յանդիմանութիւնը ուղղեց փարիսեցի Սիմոնին. «Ես քու տունդ մտայ, դուն ոտքերուս ջուր չտուիր» (Ղուկ. Է. 44): Սովորութիւնը (հաւանաբար հեղինական ազդեցութեամբ մուտ գտած) կը պահանջէր նոյնիսկ՝ որ հիւրերուն զուտը անուշահոտ ձէթով օծէին: Ատկէ՛ Յիսուսի երկրորդ յանդիմանութիւնը նոյն փարիսեցիին. «Դուն իմ զուտս ձէթով չ'օծեցիր» (Ղուկ. Է. 46): Մարիամ Բեթանիացին նաւորոսի պատուական իւզով օծեց ոչ միայն զուտը՝ այլ և ոտքերը Յիսուսին, որ զովցեց անոր այս արարքը ու զայն պաշտպանեց մեղադրողներուն դէմ (Մարկ. ԺԴ. 3, 6, Յովհ. ԺԲ. 3):

Պօղոս առաքեալ քաղաքավարութիւնը զուր և կեղծիք կը համարէ՝ եթէ չըլլայ անկեղծ սիրով, չարէն զգուշելով ու բարին յարելով. «Եղբայրսիրութեան մէջ իրարու նկատմամբ գորովալից եղէք, պատուելու մէջ զիրար գերազանցեցէք» (Հռոմ. ԺԲ. 9, 10): Նոյն առաքեալը կը պատուիրէ իր Տիմոթէոս աշակերտին՝ յարգանք ունենալ աւմէնուն հանդէպ, մանաւանդ պատուել ճշմարտապէս որբեակցիները (Ա. Տիմ. Ե. 1, 3): Առաքեալը կը պահանջէ նաեւ որ այրի կին մը եթէ կ'ուզէ յարգելի ըլլալ եկեղեցիին մէջ՝ պէտք է որ «հիւրեր ընդունած և սուրբերուն ոտքերը լուսացած ըլլայ» (Ա. Տիմ. Ե. 10):

Հայացոց՝ Մ. Ե. Ն.

ԾԱՌԱՅՈՒՄԻ ԵՒ ԽՈՍՈՒՄԻ

Մարդս միայն հացի պէտք չունի. անիկա պէտք ունի արժանազանութեան: Իր բնութեամբն իսկ, արժանաւարտութիւն մ'է անիկա:

Մարդս պարտի քաղի իր անձին ըրած եղաճանաչելով. իր քաղցածու պէտք է իր ինքնապատու գործն ըլլայ:

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

— ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ —

(ԹՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԵՐ)

Բարգէն Վարդապետի Կ. Պոլիս հրատարակած մէկ ուրիշ գործն է «Հայաստանեայց եկեղեցին Ե. դարու մէջ» անվագըրուած ութածալ գրքոյի մը շուրջ հարիւր էջերէ բաղկացած, Նիլիէի վրայ իր ուսումնասիրութեան այն քանի մը գլուխները, զորս ստիպուէր էր, 1908ին, ապաւել նոյն գործին Վիեննա տպագրութեան միջոցին, յարուցուած դաւանական գծկամակութեանց պատճառաւ: Այս անգամ ի լոյս ընծայելով, ան զանոնք կիսով չափ կը ճոխացնէր նոր յաւելումներով:

Այդ գրուածքին մէջ իր դիտումն է եղած նկատի առնել Հայ եկեղեցւոյ դաւանական նկարագիրը և պաշտամունքին կազմն ու կարգը Ե. դարու մէջ. ու ջանացած է ընել զայն՝ մատենագրական ցուցմունքներէ հանուած հակիրճ խորհրդածութիւններով:

Ե. դարը, թէ՛ ընդհ. եկեղեցւոյ և թէ՛ մերիկին համար մասնաւորապէս, կազմակերպական և վարդապետական տեսակէտով ամենէն կարեւոր շրջաններէն մին է: Երեք առաջին տիեզերական ժողովներէն վերջ և քաղկեդոնական փոթորիկներուն սկիզբը, Պետութեան և եկեղեցւոյ յարաբերութեանց ամենէն բարկ խմորումներու այդ թուականին էր որ քրիստոնէական աստուածաբանութիւնը ճշտորոշուեցաւ, ու մէկ կողմէ եկեղեցւոյ միասնականութեան և միւս կողմէ եկեղեցւոյն երկու ինքնորոշման հարցը իր մասնաւոր նշանակութիւնը ստացաւ: Մեզի համար յատկապէս մեծազոյն նշանակութիւն ունի այդ շրջանը. զի այդ միջոցին է որ մեր եկեղեցւոյ ինքնակացութիւնը իր վերջնական ձևին յանգեցաւ, պաշտամունքի, նուիրապետութեան, դաւանաբանական ըմբռնումներու և եկեղեցական իրաւաբանութեան ինքնորոշման ձևակերպումով: Խնդիրներ ամէնքն ալ՝ որոնք քննութիւնը կը կարօտի ծանր և խոր ուսումնասիրութեանց: Այնպէս որ պարզ է թէ Բարգէն Վարդապետի այդ յիսնեակ մը միայն էջերու մէջ այդ մասին գրածը զաստուարած նօթերու ամփոփում մը միայն պիտի ըլլար:

Եւ արդարեւ այդչափ է միայն անիկա, այսինքն նօթեր կամ ակնարկներ միայն, թէ և այնպիսի ճիշդ նկատողութեամբ կատարուած՝ որ կը զգաս թէ զանոնք գրողը խոր հասկացողութիւնը ունի նիւթին և իր գրածին: Զոր օրինակ. երբ Հայ եկեղեցւոյ վարդապետութեան խնդրոյն կ'ուղղուի իր ուշադրութիւնը, երբ կ'ուզէ ցուցնել թէ մեր եկեղեցին ամենէն հարագատ ցուացուցիչն է քրիստոնէութեան տիեզերական հաւատքին, որովհետեւ կը բաւականանայ երեք առաջին տիեզերական ժողովներով, որոնց մէջ բանաձևուեցան երրորդութեան, մարդեղութեան և քննութեանց, այսինքն աստուածաբանական եւ քրիստոսաբանական մեծագոյն սկզբունքները, ու երբ կ'ուզէ մեր անհամամտութիւնը ցուցնել՝ դաւանաբանական յետնագոյն յաւելումներու և ընդլայնումներու, կարճ կը կարէ՛ ըսել ուղեւորով պարզապէս թէ Հաւատքը բնագանցական հարց է, անընդունակ քննութեան և դատմի, որոնք իմաստասիրական խնդիրներու մէջ միայն յատկանիշ և պահանջ են յառաջդիմութեան, մինչ ճիշտագանցութեան յառաջդիմութիւնը իր ծագումն է ու նոյն իսկ. ինչ որ կը նշանակէ թէ Ե. դարու մեր Հաւատքը, իր պարզութեամբը և աւետարանական յայտնութեան մերձաւորագոյն նախնականութեամբը շատ աւելի հանգամանք ունի տիեզերականութեան նկարագրով ներկայանալու, և ասոր համար է Վարդանանց դարու ոգին կրնայ ըսել «Հայր մեր զուրբ աւետարանն գիտեմք և Մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ»:

Ենթորոգը առաջին գլուխին մէջ իր ակնարկը եկեղեցւոյ խորհուրդներէն մէկէն միւսը կ'անցնի արագ սահնցումով: — Մկրտութիւնը, այդ դարուն, արդէն այն խորհուրդն է, որ, ըստ Նիղէի, մկրտեալը կը մատուցանէ «յորդեղրութիւն Երկնաւոր Հօրն, անուանեալ եղբայր Քրիստոսի»: — Գոյութիւն ունի նոյնպէս դրոմը կամ կնիքը, քանի որ կը յիշուի թէ կնքաւորները ճերմակ կը հագնին: — Մանկավարժութեան գու-

գահեռական կ'ընթանայ գեռ երախաներու մկրտութիւնը: Առաջինը՝ արդէն քրիստոնէայ ընտանիքներու ծոցին մէջ տեղի ունեցած ծնունդներուն համար է անշուշտ. իսկ երկրորդը տակաւին անհրաժեշտութիւն մըն էր, քանի որ որոշ է թէ հեթանոսութեան քննումը դեռ կատարեալ չէր. և այդ իսկ պատճառաւ, «Եփրատի մկրտութենէն մինչև Տղմուսինը» երախայութիւնն է որ հաստատուն կը քալէ»: — Մկրտութեան հետ սերտ կապուած է Հաղորդութիւնը, և նոյն իսկ դէպի ան անցք մըն է անկաւ: Ըստ Եղիշէի, «Ոչ մկրտեալքն, թէպէտ և իցին կատարեալ անմեայն արարութեամբ, ոչ ունին իշխանութիւն մերձնեալ և ճաշակելի մարմնոց և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ»: Պատարագը իր կազմական ձևին յանգած է արդէն այդ թուականին: Մանդակունիի Խորհրդարանն և կարգադրած Աթմաստեան (աւելի ճշդ՝ Նազիանդեան) պատարագի գոյութիւնը, աւելի առաջ Բարսղի պատարագին ծանօթ լինելիս, ինչպէս կը մականերուի Փաւստոսէ, և Ոսկեբերանեան պատարագէն փոխասացութիւնները զայդ կը հաստատեն: — Պատարագի անշարժ սեղանը, որ Լուսաւորչի ատենէն ծանօթ է և կը յիշուի մեր մէջ մինչև ԺԳ. դար, Զաքարէ սպասարարի օրով, իր ամենէն հանդիսաւոր երեւումովը կը տեսնուի Վարդանանց վրան բանակիին տակ: — Թէ պատարագի խորհուրդն ի սկզբան մեր մէջ ամէն օր տեղի կ'ունենար, կրնայ հետեցուիլ Եղիշէի՝ «Մի օր հացացաւ ի վերնացոյցն և հանապազ հացանայ յեկեղեցիս մեր ի վերայ Ս. Սեղանոյն» խօսքէն. սովորութիւն՝ որուն վերջամասցութիւնն է թիւրև շարաթ առաւօտի պատարագը շատ տեղեր: — Պատարագի խորհուրդին «Երախայց» և «Հաւատացելոց» բաժանումը ծանօթ է արդէն այդ դարէն, զի Կանոնագիրքը, որ հին է, պատարագէն առաջ մարգարէական և առաքելական գիրքերու և Աւետարանի ընթերցումի յիշատակարան ունի: — Մեռելոց յիշատակին պատարագ մատուցուիլը կամ պատարագի մէջ մեռելոց յիշատակութիւնը կը ցուցնէ Եղիշէի «Ոչ մատեալ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոյ», և «Բնագրօք յիշատակեցան նոքա» խօսքով: — Ապաւախութիւնը, ոչ միայն իբրեւ խորհուրդ այլ անաւանդ իբրեւ կենսք և կանոնակա-

նացած դրութիւն, հաստատուած է այդ ժամանակէն. Կանոնագիրքերու մէջ այդ տեսակէտով մշակուած յանձնարարական և պատճառական տրամադրութիւնները և Եղիշէի «Որքաւ միանձնացող զայդ կը ցուցնին, իսկ իբրեւ «Կարգ»՝ Աւագ Հինգշաբթի հաստատութիւնը վաղնջական է իրօք: — Անուագրութիւնը, Փարպեցւոյ մէջ Վարդանի բառերով օնջ է ի մարդկանէ այլ ի Հոգւոյն Սրբոյ». իսկ ըստ Կանոնագիրքին, «Աստուածատուր հրամանի համեմատ եկեղեցական տնօրինութիւն մըն է, ու օծումը անբիծ կենսքի, ճշմարիտ գիտակցութեան, յօժարութեան, կամքի և զիտութեան սրբազործումն է: Ու այդպիսի ձեռնադրութեամբ և օծումով բարձրօրէն փառաւորուած հոգեւորականներու դարն է անշուշտ ե. դարը: — Կալով պսակին, որ ընտանական կենսքի սրբութեան կնիքն է, պանծացումին, ոչինչ թիւրև այնքան սրտայոյզ սքանչացումով է կատարած զայն, որքան «Ե. դարու պապականէր հայուհին» լուսն ըմբռնումը իրենց աւուսնական կեանքի նկատմամբ»:

Երկրորդ գլուխը, երկարագոյնը, նուիրուած է Պաշտամունքին: — Ե. դարու հայ եկեղեցական պաշտամունքը պարզութեան գերազանց դրոշմն ունի: Անոր ամբողջութիւնը կը բաղկանայ «Ընթերցում ճնեղէ կամ «Կարգացմունք» ճնեղէ, որոնք Հին և Նոր Կտակարաններէ կ'առնուէին, և մասնաւորապէս «Սաղմոս» ճնեղէ, որոնք «Հոգեւոր երգ» էին նոյն ատեն, երբ դեռ շաւղականները հաղիւ սկսած էին: Աստուծէ զատ, «Մեկնութենէ», որ վերծանում էր Ս. Գրոց. «Վարդապետութենէ», որ քարոզութիւնն էր, և Պատարագէ: Ինչպէս ընդհ. եկեղեցւոյ, նոյնպէս մերիկին մէջ մեծ յարգ կ'ընծայուէր Հին Կտակարանէն մանաւաճարաւ Սաղմոսին. զոց գիտին զայն եկեղեցականները, նոյն իսկ ժողովուրդը, որ թէ՛ եկեղեցւոյ մէջ, թէ՛ աւտնին և թէ՛ նոյն իսկ պատարագի ատեն զայն կը մըրմընջէ: Այդ ժամանակէն եւ. Կանոն բառը, որ ամբողջ Սաղմոսին մէջ ութերորդ մասնն համար կ'ըսուի ցարդ. զուրպան, Մաղթանքը, քարոզը և աղօթքը, որոնք մէն մի Կանոնի կը կցուէին. կցորդը կամ կցուրդը, որ երգուելիք Սաղմոսին այն տունն է որ «աւուր պատշաճի յարմարով մը կ'եր-

զենք իբր սկսուածք Սաղմոսին», և Փոխը, որ այդպէս կը կոչուի երբ սկսուած ըսուած տունին յաջորդող տուններն են, կամ կանոնադրութիւնն եօթներորդ տունը, ուր Սաղմոսին եղանակը կը փոխուի: — Պաշտամունքին առօրեայ ժամերուն տարրորդումը յայտնապէս հին է, քանի որ առաքելական կարգադրութեան մը գործ կը նկատէ զայն աւանդութիւնը: Լեւիտ. պարագայի մէջ, Ե. դարուն՝ ժամագիրքը պէտք է կազմաւորուած նկատուի. առո՛ր կ'ականարկէ անտարաւոյս Փարպեցիի «Առ զկանոն պաշտաման ժամու աղօթիցն լցեալ» խօսքը. իսկ Օձնեցւոյ «Յաազա կարգաց Եկեղեցւոյ» գործին մէջ կարելի է տեսնել ՎԵ. — Է. դարաշրջանին պաշտամունքին սմբողջութիւնը: Ապա կը խօսի Ս. Գրոց կանոնին վրայ, խնդիր՝ որուն մասին կարելի պիտի չլլար անշուշտ իրեն՝ որոշ բան մը ըսել Ե. դարուն անոր մեր մէջ առած կազմութեան համար. զի ծառցը, որմէ կը թուի փաստ քաղել այդ մասին, կը պարունակէ պարականոն գիրքերէ մասեր ևս. իսկ եպիսկոպոսաց ձեռնադրութեան Մաշտոցին մէջ եղած կանոնը, զանխնամօ է շատ, իր իսկ բառով, և չէ կարելի հիմ ընդունիլ զայն ապացուցութեան. Աստուածաշունչի կանոնը ուշ յանգած է իր վերջնական կազմին: Նախնական Եկեղեցիին մէջ մեծ փոյթ մը ցոյց տուած է՝ երեւի այդ մասին: Նոր Կտակարանի հեղինակները իւրաքաչիւրը իր գիրքը գրած ատեններն անոնցմով ապագայ ամբողջութիւն մը կազմուելու կարելիութեան մասին խորհած չեն կարծես. իւրաքանչիւրը գրած է իր գիրքը՝ տեղական և ժամանակի պէտքի մը գնահատում տալու համար: Վերջին է որ, երբ այլ ևս պէտք չզգացուած է աստուածաբանական կամ վարդապետական փաստարկութեանց հիմ փնտռել անոնց մէջ, մտածուցեալ Կանոնին վրայ, Յունաց և մեր մէջ՝ Ը. դարուն, Լատինաց մէջ՝ Տրիտենդեան ժողովին (ԹՃ. դար): Տիեզերական ժողովներու մէջ որոշում չէ առնուած. իսկ Լատիկէի ժողովը, գումարուած է 368ին, որ ընդունեց Կանոն մը, զաւտական ժողովի մը իրաւասութենէն անդին չ'անցնիր:

Պահի նուերուած յաջորդ գլուխը համառօտ է շատ. կը յիշէ միայն հրէական Բշ. ին և Եշ. ին, Դշ. ի և Ուր. ի վերածումը

քրիստոնէութեան և մեր մէջ՝ Հարեւանցի կ'ականարկէ նոյնպէս միայն Շարքապահի, Ամարան պահի կամ Ամարան տարուհացի մասին, առանց յիշելու հրեք Յիսնակները: Աւելի կը ծանրանայ Քառասնորդական կամ Մեծ պահին վրայ. և անոր մասին ջերմառանգութեան փաստ կը հանէ Ս. Սահակի տեսիլքին մէջ եղած յիշատակութիւններէ. Վճաշակեալ այլ բնաւ աւելի ինչ ոչ՝ բայց հաց և ջուր և աղ. Վճրոց զաւտուր քառասնորդացն ուժգին պահօք և անդադար աղօթիւք զյայտ և զցերեկ հանեալ էր», և այլն:

Հինգերորդ և կարճ գլուխի մը մէջ կը խօսի Տօնեւուն վրայ: Մեր մէջ ևս հընագոյններն են Յայտնութիւնն ու Յարութիւնը. Ծնունդն ու Զատիկը, որոնք Փարպեցիի մօտ աւելի ճիշդ անունով կը կոչուին Տօնք Փրկչի, ինչ որ այժմ Տեւունի կը կոչենք, Աստուածածնի, Եկեղեցւոյ, Ոսկի ևն. տօնեւուն միայն, որոնք վերջամուտ են համեմատաբար: Ծնունդի Յունի. Բը և Զատիկի ըստ Նիկիական կանոնի տօնուելը կը հաստատուի Վարդանանց պատմութենէն ալ: Կային նաև Մարտիրոսոյ տօները, ըստ Փարպեցւոյ՝ Ժողով Մարտիրոսաց. զի Ժողովորդի խումբն քաղմութիւն կը հաւաքուէր անոնց վկայարաններուն շուրջ: Սուրբերու մասանց կամ Նշխարներու յարգանքը հին է. միայն թէ այդ դարուն և զեռաւելի վերը, զանոնք ամփոփող գեթիգմաններն է որ առարկայ կ'ըլլային բարեպաշտութեան. մասունքներու տուփերու կամ խաչերու մէջ փոխադրութիւնը, այնքան խորթ մեր կրօնական բարքերուն, յետոյ է որ ծաւալ գտաւ մեր մէջ, թէ և համեմատաբար միշտ նուազ քան այլոց մօտ:

Բեմին ևս, որուն վրայ թուցիկի ակնարկ մըն է Զ. դուիւր, ոսկեղարն է Հինգերորդ դարը: Բայց բուն բեմաւսացութենէն կամ սրբազան ճարտարխօսութենէն առաջ, ուսուցչական հրահանգութեան գործ մը եղած է ան՝ ընթերցողներուն և վերձանդոներուն միջոցաւ կատարուած, և որուն առարկան էր Ս. Գիրքը միայն: Այս ձևն է որ տակաւ կը փոխուի ճառախօսութեան մեկնութեան, Օմիլիայի, որմէ հիանալի նմոշներ կան Մամբրէ վերձանդի մէջ. և հետեւեալ Ոսկեբերանեան բեմախօսութեան, որ Օմիլիային և ճարտարխօսութեան ան-

ցումի գիծն է, և որ պետք է կանուխ զարգացած ըլլայ մեր մէջը — Բուռ սրբազան ճարտարօրոտութեան փայլուն օրինակ լը կրնան նկատուիլ Ս. Ղեռնդի խօսիլ տրուածը, ինչպէս նաև ու մանաւանդ «Նոողութեան աստիճանէն» ըրած աստեմարանութեան Յովհ. Մանգուկունի չայրապետին, Վահան Մամիկոնեանի Մարգարեանութեան առթիւ, և իր ճառերէն վաւերականները:

Թաջորդ գլուխին մէջ նկատի կ'առնուի Պաշտօնէութիւնը կամ Եկեղեցւոյ նուիրապետական կազմը Ե. դարուն մէջ. — Կղերականութիւնը՝ արեւմտեան մտքով, այսինքն «աշխարհիկ նուիրապետութեան վրայ թեւածելու» ձգտումը Գանձանօթ եղած է մերիններուն: Բայց եկեղեցական պաշտօնէութիւնը, իրբեկ կաթմակերպուած մարմին, գոյութիւն ունի լրիւ: Անոր գլուխն է կաթողիկոսը, որ քահանայապետ է և եպիսկոպոսապետ և չայրապետ և Հոգևոր Տէր. «Մեծ» և «Սուրբ» շքանշաններով, յետ մահուան՝ «երանելի»: Իր ընտրութիւնը թէ և ժողովրդական էր սկզբունքով, բայց՝ իրականին մէջ՝ կը կատարուէր արքայական կամ աւագանիի ազդեցութեան տակ, թէ՛ հայ քաղաքական և թէ՛ օտար պետական իշխանութեանց տակ. այս պատճառաւ, եկեղեցւոյ գլուխը, առանց անձնական իր մեծ ազդեցութեանը, չէր կրնար միշտ և լրապէս արժեքներ իր գիրքը: Աւելի գործունէայ տարր մըն է կարծես եպիսկոպոսութիւնը: Եպիսկոպոսներուն իշխանութիւնը կը տարածուի գաւառներու վրայ. ունին իրենց դատարանները, օգնականները, որոնք Բարեպետականներն են: Նոյնքան գործունէայ է և քահանայութիւնը. Սեփեղ մուսնացեալն է, որ զիրք ունի աշխարհիկ իշխանութեան մօտ, իրբեկ դրան երեց: Վարդանանք ժամանակը, որպիսի եպիսկոպոսներու, նոյնքան և աւելի մանաւանդ երէցներու գործունէութեան շրջանն է. Ղեռնդ, Սարգիս, Արսէն, Երեմիա այգպիսի շքեղ դէմքեր են. Յովսէփ անգամ, ըստ Փարպեցւոյ՝ «թէպէտ և երէց էր ըստ ձեռնադրութեան այլ զկաթողիկոսութեան չայր զաթոռ ունէր ի ժամանակին»: Խոնարհագոյն աստիճանաւորներէն կան միայն սարկաւազը, սաղմոսերգուը և զբաղարդացը:

Վերջնէն գլուխը նուիրուած է Վաւակաւորութեան — Եկեղեցական կեանքի այս

գրութիւնը, իր կարծիքով, մեր մէջ չէ ունեցած ոչ այն ոգին և ոչ այն կազմը, զոր ունեցած է ուրիշ Եկեղեցիներու մէջ, և զոր Միջին դարու և յետոյ պիտի ունենար մեր մէջ այ: Վաւակները ճանարաններ եղած են ի սկզբնաւ մեր մէջ ևս, լի սրբատուն անձներով: Ժողովուրդը ուղղու է ընդհուպ իր մէջը ունենալ անոնցմէ արժանաւորագոյնները. ու վանականներուն՝ ժողովրդային կեանքի մէջ ներխուժումը գոռա բացած է սխալներու և զեղծումի: Յետոյ է որ առիթ կը պատրաստուի դարմանելու այս սխալը, երբ զբաղանութիւնը վանքերու ներքին կեանքին զօրութիւնը կը դառնայ, և վանականները կերպով մը կանկալուն այդ կեանքին հետ. անգամ մը առնուած սխալ քայլը բոլորովին կարելի չլլայր ուղղել, ու վանականութիւնը հոգեւոր ասպարէզի վրայ տիրապետող ոյժ կը դառնայ:

Վերջին գլուխի մը մէջ ջանք կ'ըլլայ «Չայրատանեայց Եկեղեցւոյ ոգին» բանաձեւելու: Այդ ոգին, որ, ըստ իր մտածողութեան, պարզութիւն է վարչական և ծէսերու տեսակէտով, Ե. դարուն կաղապարուած է ինքնատիպ գրոյծութեան մը մէջ: Վարդապետական պարզութիւնը մնացած է մինչև ցարդ, բայց ծիսականը, այլ և այլ ազդեցութեանց տակ և մասնաւորաբար յոյն և լատին Եկեղեցիներու հետ շփմանց մէջ, չէ կրցած անդիփոխ մնալ: Այնուամենայնիւ, հակառակ բռնաւարդութեանը՝ զորս մեր Եկեղեցին հետզհետէ ունեցած է իր ինչ ինչ կողմերուն վրայ, անոր նկարագիրը կը պահէ միշտ պարզութեան ոգին: Ու կը խորհի թէ մեր եկեղեցական Բարեկարգութեան պէտքին, որ այլ ևս անհրաժեշտութիւն մ'է, գոհացում տալու համար հարկ է երեւան բերել ևս պայծառացնել միայն այդ ոգին: Պէտք է պիտեմներ կատարել, այսպէս ըսելու համար, մեր հեկեղեցական կեանքին մէջ, գտնելու համար բուն ինքն և թօթափելու համար ինչ որ նոր է, յետսմամբ և օտար:

Բայց ստուգիւ այս է արդեօք բարեկարգութեան մեթոտը: Գրուածքի մը մէջ, որուն զիտումն է ներկայացնել միայն անձնաւորութեան մը կեանքը, գործերը և գաղափարները, ոչ պատշաճ պիտի լինէր անշուշտ և ոչ արդար՝ զբաղել նաև անոնց քննութեամբը, երբ հարցը մանաւանդ կրօնական-հասարակական բնոյթ ունի, և հրաշարութեան ինչ կայ քննադատութեանց դէմ հեղինակին առարկութիւններն իմանալու:

(Շարունակելի)

(8)

Գ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ա Ր Ե Ի Ա Գ Ա Լ

Կը ճեսնես լոյսն ահա՛. բերկրութի՛ւն երկնածիր.
Աւխարհի շունչերուն կը բանաս պատահանդ.
Սեմիդ մօտ կ'երգէ ծղրիթն անձանձիր
Եւ կը զգաս սարսուլն հողին արգաւանդ:

Գիսես թէ ո՛ր դաւեւն, առսրւան ո՛ր ժամուն;
Արեւոյսը կ'ամբառնայ զերդ աղաղակ մ'անկարծ,
Թեւը անվեհեր, սիրքը սրբովուն
Ա՛յն ամպէն ալ վեր ուր խոհոյ է քառած:

Դուն գիսես թէ այգուն, ջինջ ո՛ր ջրակոյսէն
Կարմալանջը կուգայ ըմպել գաղտագողի,
Եւ զոյգ հաւփալներ, ծառէն ո՛ր ասեն
Կ'երթան վարսակին դէպի դաւեսն յուրքի:

Առաւօ՛տ մեծափառ. ովկիա՛ն գեղեցկութեանց...
Կը հնչեն զըւարթնոց ծնծղայք աւեհաբեր.
Զէ՛ աւխարհն այլ եւս մութ եւ անթափանց.
Լօգիկն Աստուծոյ ծոպերն է պարզեր:

Կը գինովնայ հոգիդ համերգէն հոսանուտ
Որ, անտառին մէջսեղ, խօլանձրեւին ասեն,
Կը կաթէ աստ անդ իր հնչիւնը զուտ,
Կը դադրի, կը ծնի, կը ցրուի վերջէն:

Ո՛հ, արդէն մոռցած եմ մարդը, Զարի՛ իբխան,
Աւխարհը պղծելու իր մոլուցքը դժխեմ.
Եւ գո՛գ լըւացուած ջուրով մկրտութեան՝
Դէպի սուրբ արփին գրլուխս վեր կ'առնեմ:

Ու տարուած յորձանքէ մ'ուրախութեան անհուն,
Զեմ անաստեւ այլ եւս հըրամանին երկնից,
Եւ աստուածութեամբ հոգիս պատարուն՝
Կը մտնեմ դռնէդ, Կեա՛նք Յալիսենից:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄՆԱՑՈՐԴԱՑ ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ՀԻՆ ՀԱՅ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Նախորդ դարու վերջին տարիներուն քանասիրական շրջանակներու մէջ բաւական հետաքրքրութիւն չարժեց Գրիգոր Սալաթեանցիի կողմէ ի Մոսկուա հրատարակուած

ՆՈՐԱԳԻՏ ԲԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ քաղաքի ըստ հնագոյն հայ թարգմանութեան Այսնորագիւտ թարգմանութիւնը շահեկան է մէկէ աւելի տեսակէտներով, և մեր ոսկեգարեան մատենագրութեան վերաբերեալ բազմակնճիւ հարցերու կարգին ունի իր յատուկ տեղն ու նկարագրութիւնը, Հեռեալստ աւելորդ է նոյնք նկատել քննութեան ենթարկել սոյն թարգմանութեան հրապարակ գրած խնդիրներէն մի քանին:

Նորագիւտ թարգմանութեան Ձեռագիր երեք օրինակներ յայտնաբերուած են ցարդ.

1. — Երուսաղիմեան. — Թիւ 1925, զըրուած 20Ժ = 1269 թուականին, որ Սալաթեանցիի հրատարակութեան մէջ գործածուած է իբր բնագիր: Այս Ձեռագրին մէջ կը պակսին Նախադրութիւն, Ցանկ Գլխոց, և Գլխահամար:

2. — Էջմիածնական. — Թիւ 183, զըրուած թուականը անյայտ է: Նորոգուած է ՌՁԴ = 1635 թուին: Ասիկա Նախորդէն նուազ ընտիր է: Սալաթեանցիի հրատարակութեան մէջ խառնաձրով համեմատած է երկու Ձեռագիրները և վերջինին տարբեր ընթերցումները իբր ծանօթութիւն գրած է բնագրին ներքեւ: Էջմիածնի օրինակը ունի Նախադրութիւն, Ցանկ Գլխոց և Գլխահամար, զորս փոխ առած է Եօթնասնեց հայ թարգմանութեան օրինակներէն:

3. — Լաւրեթեան. — Թիւ 1209, զըրուած է ըստ Սալաթեանցիի (1) «ԺԴ. դարուց հազիւ թէ առաջ»: Այս Ձեռագիրը մասնա-

նշած է Սուքրիաս Վարդապետ Պարոնեան (2), և Սալաթեանցի յետոյ զայն ևս քննելով տեսած է որ շատ նման է Երուսաղէմեան Ձեռագրին:

Հրատարակիչը իր Յառաջաբանին մէջ կը գրէ թէ «Սոցա գրութեան լեզուից երեւում է, որ թարգմանութիւնը շատ հին է ընտիր» (էջ Ա): Աւելի վարը դարձեալ կ'ըսէ. «Մեր նորագիւտ թարգմանութիւնը ամենայն հաւանակաշուքեամբ հայերէն լեզուի ամենահին՝ թէ չասենք անդրանիկ՝ գրուած քերթից մէկն է ընդունելու, որ հասել է մեր ձեռքը... Գրուած քի լեզուն և ոճն ևս շատ հետաքրքրական են իրենց ընտիր կազմութեամբ, ճոխութեամբ և բուն հայկաբանութեամբ» (էջ Թ):

Եղիշէ Եպիսկ. Դուրեան (3) նկատի առնելով Սալաթեանցիի կարծիքը նորագիւտ թարգմանութեան լեզուին մասին կը գրէ. «Պրոֆէսորին այս տեսութիւնը ընդհանուր նայուածքով մը շատ ուղիղ կ'երևի՝ մա՛նաւանդ այն շարք մը նախնական բառերուն համար՝ որոնք մեր գին զբաղանութեան մէջ մինչև այսօր դեռ չպատահած բառեր են (գէթ ըստ Հիկզն. Բառարանի)» (էջ 517), և այդ նորութիւններուն արձանագրելէ յետոյ իր դիտողութիւններն արձանագրելէ յետոյ կ'աւելցնէ Դուրեան. «Ընդհանուր այս ակնարկը՝ Նոր Մնացորդացիի հայերէնի մասին՝ բաւական է զաղափար մը տալու՝ անոր մատենագրական արժէքին վրայ, որ գէթ ամէն մասերով երաշխաւորեալ չերևի, մեծ հեղինակութեան մը գրչին իբր արդիւնք» (էջ 519):

(2) Տես. Բանասէր. 1899, էջ 344:

(3) «Մնացորդացի Գիրքեր» ու Նորագիւտ Թարգմանութիւնը. — Մասիս, 1900. — Արտապատւած է Ուսումնասիրութիւնք եւ Քննադատութիւնք հասարակ մէջ, Երուսաղէմ, 1935, էջ 467 - 475:

(1) «Մի նոր օրինակ Նորագիւտ Մնացորդացի Գրոց»: Հանդէս Ամսօրեայ, 1901, էջ 193 - 195:

Ուրիշ մեծ լեզուաբան մը, Պ. Հրաչեայ Աճառեան⁽¹⁾, կը յայտարարէ. «նորագիւտ Մնացորդաց Դիրքը՝ իրեն ոսկեգարբանգործ, ճշմարիտ Մետրոպեան լեզուի տղպար մ'է. հոն կը գտնենք նոյն զպոլոցին վերաբերեալ բազմաթիւ բառեր, ոճեր ու զարձուածներ, որոնք շատ անգամ ալլուստ ևս ծանօթ էին մեզ և (էջ 193)»:

Մեր կատարած քննութիւնները այն եզրակացութեան յանգեցուցին մեզ որ Մնացորդաց նորագիւտ թարգմանութեան լեզուն իրապէս ոսկեգարբան է, և կանխագոյն չըբջանէ: Յետոսկեգարբան կամ յուսարանաւ կան բառեր և բացատրութիւններ բոլորովին կը բացակային: Սակայն ինչպէս Դուրեան կը գիտէ՝ ամէն տեսակէտով մեծ հեղինակութեան մը գրչին արգիւնքը է՝ երկիր այն:

Թարգմանութեան հնութեանը վիշաղ փոքր բայց ոչ անարժէք նշան մը կրնայ նկատուիլ «տիկին» բառը (Բ. Մնաց. Թ. 1, 3), որուն տեղ ընկալեալ թարգմանութեան ունի «թագուհի»: Սոյն բառը, թագուհի, ինչպէս ունի վերջապահութամբ ուրիշ բառեր, կիրարկուած չեն մեծ թարգմանիչներէն: Աստուածաշունչ գրքերու միակ բացատրութիւնը կը ներկայացնէ — չը հաշուելով Յայտնութեան նորագոյն թարգմանութիւնը — Երգ Երգոց, ուր «թագուհի» բառը երկիցս գործածուած է (Ջ. 7, 8), թէ ընկալեալ և թէ նորագիւտ թարգմանութեան մէջ: Այս իրողութեան պիտի հետեւի որ Մնացորդաց ընկալեալ թարգմանութիւնը կատարուած է քիչ մը ուշ: Առ այդ թերեւս ուրիշ նշաններ կրնան համարուիլ հետեւեալ բառերն ալ.

Առաջագործութիւն, որ Մնացորդաց երկու գրքերուն մէջ գործածուած է երեքական անգամ:

Յովով, Ա. Մնաց. ԺԲ. 29, Բ. Մնաց. Լ. 18:

Յովովազոյն, Ա. Մնաց. ԻԴ. 4:

Յովովութիւն, Ա. Մնաց. ԼԱ. 10, 18: — Աստուածաշունչի միւս գրքերէն Սիրաք ունի մէկ անգամ յովով, ԺՁ. 22, և մէկ անգամ յովովի, ԻԵ. 14: Այս վերջինը Ժողովողի մէջ ևս կը պատահի մէկ անգամ, Ա. 18:

Ասուարազոյն, Բ. Մնաց. Ժ. 10: Նորագիւտ ինչպէս նաև Թագաւորաց թարգմանիչը կ'ըսեն ասուար (Գ. Թագ. ԺԲ. 11): Կրսեւրազոյն (կրցեւրազոյն), Ա. Մնաց. ԻԴ. 31, Բ. Մնաց. ԻԱ. 17, ԻԲ. 1: Նորագիւտին ինչպէս նաև Աստուածաշունչի միւս մասերուն մէջ միշտ ըսուած է կրսեւր (կրսեւր, կրցեւր):

Պէտք է ըսել որ համեմատաբար առատ չեն նոր բառեր Մնացորդաց նորագիւտ թարգմանութեան մէջ: Յաշարժեանց իր Յառաջարանին մէջ նմոյշներ տուած է անոնց մէջ Դուրեան ուրիշներ ալ հա-

ՆՈՐ ԲԱՌԵՐ ԼԱՔԵՐՈՎ չորս կարգի բաժնած է գտնոյք. «առաջինները բոլորովին անծանօթ կամ օտար բառեր են. երկրորդները ըստ կամայ յորինուած կ'երևին հայեցի կապ մութիւն մը վերբերելով. երրորդները՝ նոր առումով մը գործածուած են՝ եթէ չենք սխալիք. իսկ ուրիշներ ալ կան՝ որոնց գույնութիւնը աւելի յետնագոյն մատենագրութեան մէջ կը տեսնուի» (էջ 518): Պ. 2. Աճառեան վերը յիշուած իր մասնաւոր յոդուածով այդ բառերուն մեծ մասը, թուով 31, կը քննէ կարգաւ, ջանալով «ճշդել անոնց նշանակութիւնը, տալ որքան կարելի է անոնց ստուգաբանորէն մեկնութիւնը», ինչ որ ըլլած է ձեռնհասօրէն և յաջողակէս: Մեզի կը մնայ ուրեմն ներկայացնել մնացեալ մօտ երկու տասնեակ նորակերտ բառերը, որոնք յատուկ են Մնացորդաց նորագիւտ թարգմանութեան և ինչ ինչ գիտողութիւններէն աւելցնել վերոյիշեալ բանասէրներու կողմէ կանխաւ քննուած բառերու մասին:

Ազգագիր, Բ. Մնաց. ԺԲ. 15, «ազգագրաւ և գործովք իւրովք հանդերձ»:

Զօհրապեան կ'ըսէ լոկ և և գործք նորաւ:

Ամապաւն, Ա. Մնաց. ԻԸ. 1:

Անցնելայ, Ա. Մնաց. ԻԸ. 2, «և հաստատութիւն հանգստեան անտեսելի ոտիցն Աճյ մերոյ»:

Զօհր. և և կայան ոտիցն ՏՆ. մերոյն: Բ. Մնաց. Թ. 18. «և անտեսիա մի ոսկի աթոռոյն»: — Այս երկու յիշատակութիւններէն առաջինը վրիպած կ'երևի Պ. Աճառեանի աչքէն:

Բեռնաբարձութիւն, Բ. Մնաց. ԼԵ. 3:

Դարապաւն, Ա. Մնաց. Թ. 17, 18, 21, 22, 24, ԺՁ. 38, ԻՁ. 19, Բ. Մնաց. Ը.

(1) «Հայերէն նոր բառեր նորագիւտ Մնացորդաց Գրքի մէջ» — Հանդէս Ամսօրեայ, 1908:

14, ԻԿ. 19, ԼԴ. 13, այլուր կը գործածէ դարապետ և դռնապան հումանիշ բառերն ալ: Զոհի, Բ. Մնաց. ԼԴ. 4, «զոհաց նոցա», Զօհր. «որք զոհէին նոցա»: Ժամանակագիտ, Ա. Մնաց. ԺԲ. 32, Լաբբաուր, Բ. Մնաց. Ե. 8-9, «ի վերայ ունիւիւնսն լամպաւորացն»⁽⁵⁾, և էին լամբաւորքն ի վեր քան զտապանակն, և ոչ երեւէին զլուսք լամպաւորացն»: Զօհր. և և զբառնալիս նորա ի վերուստ. և շուրջ ունէին բառնալիքն և հայէին զլուսք բառնալիսն . . . »: — Այս համեմատութենէն կը տեսնուի որ լամբաւոր բառը գործածուած է բառնալի իմաստով, որուն մէջ տարբեր համանիշը «ունելի» ևս կը տեսնուի անոր կից:

ՄԵՆԳԱԳՐԻԼ, Ա. Մնաց. Թ. 1, «և որդիքն իսրայիլի ծննդագրեցան». Զօհր. «և ամենայն իսրայէլ ըստ թուոյն իւրեանց գրեալք»:

Մովսէս, Բ. Մնաց. Բ. 7, «որ տեղեակ իցեն ոսկւոյ . . . , ծովագործ ծիրանոյն»⁽⁶⁾ կարմրոյ կապուտակն»: Զօհր. «որ զիրթցէ գործել զոսկի . . . և զծիրանի, և զկարմրի, և զկապուտակն»:

Շաբաթաւորութիւն, Բ. Մնաց. Ե. 11, Ոլնափող, Բ. Մնաց. ԺԸ. 33, «և եւհար զարքայն իսրայէլդացոց ընդ մէջ սրբառուականցն և ողնափողին և թափ հնան». Զօհր. «և եհար զարքայն իսրայէլի ընդ մէջ թոքոցն և լանջաց»:

Պարհակ, Ա. Մնաց. ԺԸ. 6, 13, պարհակապան. Ա. Մնաց. ԺԸ. 13: Այս բառերը ուրիշ մատենագիրներու մօտ կը կարդացուին պահակ, պահակապան:

Սիսպաւղ, Ա. Մնաց. ԻԿ. 4, «ի սոցանէ ստիպաւղք և վարիչք». Զօհր. «և ի նոցանէ գործաւարք»: Նորագիւտը նոյն իմաստով աւելի նաեւ նեպաւղ, Բ. Մնաց. ԼԴ. 12:

Վանդակաձեւ, Բ. Մնաց. Դ. 12, «եւ վարմա երկուս վանդակաձեւ». Զօհր. «և զվանդակագործն զհրկուս»:

Տոնմընիսի, Ա. Մնաց. Է. 40, «Ա. ճառեան կը գրտէ որ տոնմ բառը շատ անգամ անսովոր ձեւով մը հոլովուած է, ինչպէս, ի տոհմանէ, տոհմանցն, ազգատոհմանցն, և կ'աւելցնէ թէ «Աստուծոյ կ'ենթադրեն տոնմըն ուղղակիան մը, որուն այլուր պատահած է նաեւ»:

(5) Հուսանցքի վրայ կան «լամբաւորացն» և «լամբաւորացն» ձեւերը:

(6) ԼԱ, «ծիրանոյն»:

մանցն, և կ'աւելցնէ թէ «Աստուծոյ կ'ենթադրեն տոնմըն ուղղակիան մը, որուն այլուր պատահած է նաեւ»:

Մեր նշանակած տոհմանքն իսրայէլի իմաստով բառնալիս ալ ցոյց կու տայ թէ Մնացորդաց թարգմանչին համար բառնալիս ուղղակիան է տոնմըն:

Փայտաւայր, Ա. Մնաց. ԻԲ. 4, Այս բառը կը մնայ ստուգելի: Օրինակին մէջ գրուած է եղեր «Վայտաւայր», իսկ երկրորդը Զեռագիրն ունի «փայտ մայր»:

Կորնեանն տոնմըն ճոխաբանութիւն մը, համանիշներու յաճախութեամբ, զիտելի է այս թարգմանութեան մէջ:

ՃՈՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ Կ'իսաւորներէն շարք մը կը գնենք հոս:

Ա. Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

- ԺԶ. 1. — բերին մուծին եզին
ԺԹ. 10. — պատրաստեցան կազմեցան ճակատեցան համարձակեցան
17. — եհաւ կազմեցաւ պատրաստեցաւ ճակատեցաւ
18. — հասանէր հարկանէր վանէր
Ի. 1. — անգանէր տարածէր . . . հարկանէր և յապականութիւն դարձուցանէր
ԻԱ. 1. — զի տարացէ թիւ գիր համար
2. — գիր թիւ համար կաւարուք
ԻԸ. 18. — որ վերացեալ թուոցեալ տարածեալ խոնարհեալ հոլանի ունէր:

Բ. Մ Ն Ա Յ Ո Ր Դ Ա Յ

- Դ. 16. — պատգեալ սրբեալ զտեալ
17. — գործեալ հալեալ ձուլեալ
Է. 3. — կճեատարած սալայարկ յատակացն
13. — անից հարկիցից փակեցից գերկիր
ԺԵ. 8. — զարացաւ քաջալերեցաւ ընդխառնեցաւ
ԺԸ. 29. — վառեցայց կազմեցայց պատրաստեցայց
ԼԱ. 4. — երեւցուցանել զատանել տալ
11. — առնել կազմել պատրաստել

ԼԲ. 7. — մի երկնչիք մի զանգիտեք մի զարհուրեք
26. — մեծամտեաց և հպարտացաւ և բարձրացաւ սիրտ իւր:

Հրատարակչին ենթադրութեամբ «Մնացորդաց Գրքերի առաջին հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է եղել Ասորերէնից՝ ա՛յն հնագոյն Ասորերէն թարգմանութիւնից, որ ծանօթ է թարգմանաբան Գուգիւմի կողմէն, որ՝ ըստ կարգին, շատ մօտ էր Երբայական բնագրին՝ իրրեւ սորանից թարգմանուած, և որ յետոյ անյայտացաւ» (էջ Ժ): Դուրեան կը ժխտէ «Թէ հին ասորական բնագիրը Քաղգում մը եղած ըլլայ», վասնզի «այդ համաձայն չէ գիտուններու նորագոյն հետազոտութեանց» (էջ 517): Սոյն գրքերուն ասորերէնէ կատարուած թարգմանութիւն մը լինելուն ի նպաստ ապացոյցներ կրնան նկատուիլ թեւեւ «հայերն որ առաջի գնեն», «հշիւ սուկեօյն որ բերեն», «ի հարուածս որոգայնի որ ոչ գայր նմա բժշկութիւն», և այլ ասոց նման քերականական ձևեր, որոնք աւելիլ յաճախադէպ են ասորականէ եղած հայ թարգմանութիւններու մէջ, ըստ Դուրեանի (Մասիս, էջ 518):

Յ. Ֆէտտեր⁽⁷⁾ կը խորհի «որ Թէոդոտիոնի յունարէն բնագիրը ասորիէ մը երրորդ կամ չորրորդ դարու մէջ ասորերէն թարգմանուած և այս ասորական թարգմանութիւնը հայէ մը հիւնդերորդ դարու սկիզբը թարգմանուած է, միշտ 432 տարիէն յտառ» (էջ 460): Իր յիշած կարեոր փաստերէն մէկն է «իշխանաս» (Ա. Մնաց. Ա. 6) բառաձևը, փոխանակ Աքքանապի: Եթէ թարգմանիչը իր առջև ունեցած ըլլար Յոյն բնագիր մը, Ἀρχανός = Աքքանապ պիտի կարդար անսայթաք:

Հ. Յ. Տ(աշեան)⁽⁸⁾ կ'ընդունի թէ սա «յայտնապէս ֆիացորդ մըն է Ս. Գրոց նոյն իսկ նախնական թարգմանութիւնէն յԱսորէոյն, — թէև գժբախտաբար ոչ անաղարտ

և ոչ հարապատ ձևով ծայրէ ծայր ամէն մասի մէջ» (էջ 4բ):

Հ. Գ. Ջրաքեան⁽⁹⁾ բաղդատական պըղտիկ քննութիւնէ մը յետոյ կ'ըսէ. «Ուզելով կնքել մեր այս սուղ խորհրդածութիւնը, կը հետևենք թէ որչափ ծանօթ ըլլան մեզ Մնացորդաց այս նոր Գրոց զանազանութիւնք, նոյնչափ ալ անծանօթ է իւր բնագիրն՝ ուսկից եղած է այս թարգմանութիւնս. սակայն երկար և մանրակրկիտ քննութեան բովոյց մէջ՝ դիւրաւ պիտի լուծուին այս և ուրիշ դժուարութիւնք, զոր ընդ առաջ պիտի հանէ ուսումնասիրելու այնքան կարօտ և արժանի այս Գիրքս» (էջ 122):

Երուսաղէմեան օրինակին մէջ «խորհրդաւորս տող մը կայ որ կ'անհարկէ Մնացորդաց թարգմանչին, այսպէս. «Տեսուն Սահակա իթղիկոսի զՄնացորդս յետոյ աւանդաւ մարգարէից և թարգմանեաւ: Դուրեան հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի այդ տողի մասին. «Իրաւունք ունի Պ. Խալաթեան «Բան ինչ խորհրդաւորս կոչել այդ ծանօթութիւնը՝ որուն ծագումը (ի բաց առնելով «Տեսուն Սահակա Կաթողիկոսի» բառերը) մեզի տիրապէս ասորական կը թուի. բացատրենք թէ ինչու. — Ասորական հին բնագրին մէջ ի սկզբան չէր ընդունուած Մնացորդաց գիրքը իրրեւ կանոնական գործ մը, և վերջը աւելցուեցաւ այն. ապա՝ կարելի չէ՞ կարծել որ «Ջֆնացորդս լիս ամենայն մարգարէից է թարգմանեալ» խորհրդաւոր խօսքը ասորերէն ա՛յնպիսի բնագրէ մը հասած ըլլայ, ուր առաջին անգամ մուտ կը գտնէր այդ գրքին թարգմանութիւնը» (էջ 516):

Բարթոլոմիւս Եպս. Դեղբրեան (Ճուղուրեանց)⁽¹⁰⁾ յօդուածով մը կը ջանայ և կը կայծէ հաստատել թէ Ռորենացին է նորազիւտ Մնացորդաց թարգմանիչը: Յօդուածագիրը այս երկուքին մէջ բառերու և բացատրութեանց երկրորդականեալ մը նմանութիւններ թուելէ յետոյ իբր եկրակացութիւն կը գրէ ի մէջ այլոց. «Իմ քաղած և ցուցագրած բառերը և մանր դարձուածքները՝

(7) «Մնացորդաց Գրոց Նորազիւտ Բնագիր մը», Բազմավէպ, 1900, էջ 458–460. Թարգմանուած Litterarische Rundschau թերթին:

(8) «Յայտնութիւն Յովաննիս», Հանդէս Ամսորիայ, 1906, էջ 1–6:

(9) «Գիրք Մնացորդաց ըստ հնագոյն հայ թարգմանութեան», Բազմավէպ, 1900:

(10) «Խորհրդայնին է Աստուածաշնչի Մնացորդաց Գիրքի առաջին հայ թարգմանոր ասորիկն բնագրից», Բազմավէպ, 1906, էջ 426–432:

հասարակաց են Մնացորդաց գրքերի միայն այդ նորագիւտ հայ թարգմանութեան և խորհնացու Հայոց պատմութեան համար... «հետեւաբար» խորհնացի՛ն է որ թարգմանել է Մնացորդաց այդ գրքերը՝ Աստուածաշունչի Ասորական բնագրից առաջին հայ թարգմանութեան ժամանակ, աշխատակցելով Մեծ Թարգմանիչներին» (էջ 431-2)։ Այդպիսի նմանութիւններ թերեւ բաւական են հաստատելու որ խորհնացի ճանչցած և կարգացած է Մնացորդաց նորագիւտ թարգմանութիւնը, բայց չեն բաւեր հաստատելու թէ ինքն իսկ թարգմանած է այդ գրքերը։ Հ. Յ. Տ. (11) ևս լուսանցքի ծանօթութեան մը մէջ կը յիշէ Բարթ. Եզս. Գէորգեանի յօդուածն և կը յայտարարէ. «Փորձը, պէտք չկայ շեշտելու, անյաջող է, ճիշդ ինչպէս անտեղի է՝ թէ և յաճախ կրկնուած՝ գնորդնացի թարգմանիչ ըսել Եւսեբիայ Քրոնիկոսին, անո՞վ որ խոր. գիտէ այս գրքերը և կը գործածէ» (էջ 4բ. ծնթ. 1) (12)։

Իր Յառաջաբանին մէջ խալթեանց կը գրէ. «Ասորանից զատ, ինձ թվում է, թէ սոյն թարգմանութեան շնորհիւ մենք կարող էինք պարզել, թէ ինչպէս է կատարուած հոգել Ս. Գրքի երկրորդ կամ Յունականից հայերէն թարգմանութիւնը. այն է՝ թարգմանիչները՝ ըստ երևութին, կատարել են իրենց գործը՝ միշտ աչք պահելով առաջին թարգմանութեան վերայ, զգուշութեամբ պահպանելով նորանից ինչ որ համաձայն էր Յունականին, և փոփոխելով ինչ որ հակառակ էր սորան, որոց թվում և յատուկ անունների ուղղագրութիւնը» (էջ Ժ)։ Դուրեւան կը խոստովանի թէ «Այդօրինակ գրական խղճահարուստին հետք մը չկրցանք տեսնել մենք կարճեցակ հնագոյն թարգմանութեան և բուն վերջինին՝ այսինքն՝ յունարէնէն եղած Մնացորդացի թարգմանութեան հայերէն րաւերուն եւ ոճին միջև» (էջ 519)։ Յիշուի երկու հայ թարգ-

մանութեանց խնամքով բաղդատութիւնը կը ցուցնէ որ իրարմէ բոլորովին անկախ թարգմանութիւններ են ատենք, և ոչ մէկ հիմ կ'ընծայեն խալթեանցի վերոգրեալ կարծիքին։

Մնացորդաց գրքերուն մէջ կը գտնուին երկու հատուածներ որոնք միեւնոյնն են երկու թարգմանութեանց մէջ։ Առաջինն է Ա. Մնաց. ԻԶ. 8 - ԻԷ. 13, և երկրորդ Բ. Մնաց. ԼԵ. 26 - ԼԶ. 23։

ՆՈՅՆ
ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ
Առաջին հատուածի մասին խալթեանց կը գրէ. «Ընդհանրապէս՝ արժանի են ուղղորդութեան երկու գլուխ երկու օրինակներումն ևս (Ա. Մնաց. ԴԼ. ԻԶ. համ. 12-32, ԻԷ. համ. 1-15), որից երեւում է, թէ Յօթնասնից հայ թարգմանութիւնը կատարուած պէտք է լինի մի այլ՝ հնագոյն, գուցէ Ասորերէնից արած թարգմանութեան վերայ և նորան հետեւելով» (էջ Ե)։

Նախ ըսենք որ խալթեանցի նշանակած համարները պէտք է ուղղել մեր վերեւ գրած կերպով (ԻԶ. 8 - ԻԷ. 13)։ Երկրորդ, այս հատուածը կը պատկանի նորագիւտ թարգմանութեան, որմէ պզտիկ փոփոխութիւններով անցած է Յօթնասնիցէն թարգմանուած միւս օրինակին։ Ապացուցանելու համար այս իրողութիւնը, կրնանք յիշել այն բառերը և ձևերը որոնք յատուկ են նորագիւտի թարգմանչին, իր կողմէ գործածուած են յաճախ, բայց սովորական օրինակին մէջ կը տեսնուին միայն վերոյիշեալ եկամուտ հատուածին մէջ։ Այդ բաներն են, գործածութեան կարգով։

Շաբաթաւոր (ԻԶ. 12) որ գործածուած է նաև Ա. Մնաց. Թ. 33, ԻԴ. 6, ԻԵ. 8, ԻԸ. 13, 21, Բ. Մնաց. ԻԴ. 8, և ԼԱ. 2 համարներուն մէջ։ Կայ նաև շաբաթաւորութիւն, Բ. Մնաց. Ե. 11։

Ազգացոհմ (ԻԶ. 13, 21, 31, ԻԷ. 1), կը գտնուի նոյնպէս Ա. Մնաց. ԺԵ. 12, ԻԴ. 6, 30, 31, ԻԹ. 6, և Բ. Մնաց. Ա. 2 համարներուն մէջ։

Դաւապան (ԻԶ. 19), կիրարկուած է նախապէս Ա. Մնաց. Թ. 17, 18, 21, 22, 24, ԺԶ. 38, Բ. Մնաց. Ը. 14, ԻԴ. 19, և ԼԴ. 13 տուներուն մէջ։

Շաւուղ (ԻԶ. 28), որ յաճախ գործածուած է, տես գոր. օր. Ա. Մնաց. Ժ. 2,

(11) «Յայտնութիւն Յովհաննէս. Հանդ. Ամսօրեայ, 1906։

(12) Այս առթիւ Հ. Յ. Տ. կը ծանուցանէ նուեւ թէ «Մնացորդաց գրոց յատուկ ուսումնասիրութիւն մը՝ մինչ օրս չէ մեզի։ Մեր հաւարած աստղածն ալ՝ պարագայից բերմամբ՝ մնաց զայով անմշակ» (անդ)։

4, 5, եւայլն⁽¹³⁾։ սովորական օրինակին մնացեալ մասերուն մէջ միշտ — աւելի քան քսան անգամ — կը կարդացուի Սաւուդ։

Աստիկանութիւն (ԻՋ. 30), նորագիւտը ալլուր ունի ոստիկան (Բ. Մնաց. ԼԴ. 17), մինչ միւսը կ'ըսէ զվերակացուս։

Արժուճի (Ա. Մնաց. ԻՋ. 30, 32, ԻԷ. 1), ասոնց մէկունը դիմաց (ԻՋ. 32) նորագիւտի բնագրին մէջ կը կարդացուի բարձրայն, զոր պէտք է ուզուի և կարգաւ «արքունի», ինչպէս ունի արդէն էլ միտմանի օրինակն ալ⁽¹⁴⁾։ Արժուճի ձեռ յաճախ կիրարկուած է նորագիւտին մէջ. տես զոր օր. Ա. Մնաց. ԻԸ. 1, Բ. Մնաց. ԺԲ. 11։

Մասն բաժնի (ԻԷ. 8—13)։ ընկալեալ բնագիրը հոս միայն ունի այս բացատրութիւնը, և յաջորդ 14 համարին մէջ արդէն կայ ասոր փոխարէն «ի զատուցեալսն» առաւելիւնը, որ իրեն սեպհական է, ինչպէս կը տեսնուի զոր օր. ԻՋ. 1 համարին սկիզբը, մինչդեռ նորագիւտը կը շարունակէ կրկնել «մասն բաժնի» ձեռը։

Եան, եանց, վերջաւորութեան ձեռքը, որ նորագիւտի թարգմանչին այնքան սիրելի են, հոս կան առատօրէն, թէ՛ մէկ քանիս հետագայ ընդօրինակողներու ձեռքով փոխուած է։

Այս բոլոր վկայութիւնները վճռական կերպով կը հաստատեն թէ ընկալեալ թարգմանութեան և նորագիւտին հասարակաց եւ զող այդ հատուածը նորագիւտէն անցած է միւսին մէջ, հետեւաբար այս հատուածի վրայէն ինչպէս թարգմանչի հանած հետեւութիւնը իսպառ զուրկ է արժէքէ։

Գալով այս եկամուտ հատուածի փոխադրութեան պարագաներուն, միայն կըրնանք սալափն ըսել որ բուն թարգմանչիներուն ձեռքով չէ եղած այդ փոխադրութիւնը, այլ յետոյ. որովհետեւ եթէ թարգմանչիները կատարած ըլլային առիւտ, Շաւուղը պիտի փոխէին Սաւուդի ապահովա-

բար։ Այս առթիւ կրնանք յիշել նաեւ որ Շաւուղ ձեռ Աստուածաշունչի մէջ մէկ անգամ ևս կը գտնուի, Մակարայեցոց Առաջին Գրքին մէջ (Դ. 30), և Մակարայեցոց Գրքերը, ըստ բանասէններու ընդունած տեսութեան, զուրկ մնացած են այն սրբագրութենէն զոր կատարեց Ս. Սահակ Եգնիկի հետ միասին։

Երկրորդ հասարակաց հատուածը Բ. Մնացորդաց վերջաւորութիւնն է, ԼԵ. 26—ԼՋ. 23։ Այս մասին ինչպէս իր Յառաջարկին մէջ գրած է. էջմիածնի զբոյսգրի Բ. Գրքի ԼԵ. զլիւր վերջը (համ. 26—27) և ամբողջ ԼՋ. զլուսը նոյնպէս Եթեանանից թարգմանութեան հետքեր են կրում (էջ Ե)։ Իսկ բնագրի վերջաւորութեան զբոյսը ուրիշ ծանօթութեամբ մըն ալ կ'ըսէ. «Աստանօր» այն է ի 25—որդ համարատունն ԼԵ. զլիւսը, աւարտին Գիրք Բ. Մնացորդաց ըստ օրինակին Ս. Երուսաղէմի. իսկ օրինակն Ս. էջմիածնի յաւելիւ ևս համարատուն երկուս (26 և 27) և ապա զլուսը մի ամբողջ՝ ԼՋ—որդ (թէ՛ և առանց վրիստամարոյ) թէ՛ զմին և թէ՛ զմիւսն ունիւղով յար և նման տպագիր օրինակաց որ ըստ Եթեանանից, ուստի և աւելորդ վարկաքի մէջ բերել զայն ի Մանթութիւնն» (էջ 115)։ Մեր կարծիքով լուսագոյն պիտի ըլլար չզգուշել այդ հատուածը ևս, և նոյնութեամբ դնել զայն ծանօթութեանց կարգին։

Մեր այս համառօտ ուսումնասիրութիւնը կրնանք փակել եզրակացնելով որ Մնացորդաց Գրքերու նորագիւտ հայ թարգմանութիւնը կատարուած է, ըստ բանասիրաց առ հասարակ ընդունած տեսութեան, փնջիւթոյն առաջ գործածուող ասորերէն բնագրի մը վրայէն։ Այս թարգմանութիւնը կը պատկանի ոսկեղաբուն կանխագոյն չըջանին, և կը ներկայացնէ հնազորում և ընտիր հայերէն մը։

ԱՆԴՆԵՐ

ԵՌՎԱԿԱՆ

(13) Ա. Մնաց. Դ. 24 համարին մէջ եղած է Շաւուղ, իսկ 2. 24 ին մէջ ալ Երուսաղէմեան օրինակը փոխուեր եղեր է Բաթուաւուղ, նախքանց «նորա» բառին վերջին վանկին թիւր կրկնագրութեամբ անտարակոյս։

(14) Այս հատուածին շնորհիւ կարելի է ուրիշ փոքր սրբագրութիւններ ևս կատարել նորագիւտին մէջ. օրինակի համար, ԻՋ. 17, «եւ չորս յաւուր յԱսափինն», ուղղելու է «եւ զորս չորս յաւուր յԱսափինն»։

ՀԱՅՐԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈՂԵՐԻ ՈՒՌՊՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԶՐԱՇԵՆԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Մեր ի մի հաւաքած տեղեկութիւնները ջրաշինարարական գործերի մասին այժմ Հայաստան անունը կրող երկրամասի վերաբերեալ, որ այդ երկրում յատկապէս քաղաքակիրթ և բարեկիրթ կենցաղ ըստեղծելու ամենահիմնական խարխիւն է, կարող են ընթերցողին իրական պատկեր տալ, թէ հնագոյն քաղաքակրթական կիզակէտում բնակութիւն հաստատած ժողովուրդները ո՞ր չափով են բարեարեւել իրենց վրայ իշխող օտարազգի եւ բնիկ տէրերից: Այդ տէրերի ստեղծած բարեքոյնի կամ աւելի ուշից չարեքներին պատկերն աւելի իրական է պատկերանում մեր աչքերին եթէ թւինք այն շախատանքները որ կատարել է Հայաստանի ներկայ Սոր-հրդային Հանրապետութիւնը, ոչ թէ հազարամեակներում, այլ իր գոյութեան ոչ երկու տասնամեակ ընդգրկող ակնթարթում:

Մեր երկրի խոշորագոյն ջրերի գործերի զլուխ կանգնած է ինջիներ Յովսէփ Տէր Աստուածատրեանը: Մեր կառավարութիւնը նրան յունձնից Շիրակի բարձրաւանդակ գաշտի ոռոգման գործը. նա էր որ փայլուն կերպով, ամենակարճ ժամանակում զլուխ կանցեց և աւարտեց «Շիրարիւն», որ իբրեւ սկզբնական գործ հայ վարպետներ և գործաւորներ պատրաստեց հետեւի աւելի մեծագոյն ձեռնարկների համար: Նոյն ինջիները շրթայից մեր մեծ բանաստեղծ Յովհաննէս Բուսանեանի հայրենիքի և նրա երգած Դեմետ-Ձորագետը, ծառայացնելով 30,000 օւստանոց էլէք-

տրակայանին, որով լուսաւորում է պատմական հնութիւններով այնքան հարուստ Հոռին, հալում է մեր երկրի հարստութիւն կազմող պղնձահանքը, էներգիա է մատակարարում Կիրովականում — նախկին Ղաւրաքիլիստ — քլմիական զանազան արտադրանքների հսկայ գործարանին: Այժմ նոյն Տէր Աստուածատրեանը զլուխ է կանգնած առասպելական հսկայ մի գործի. «Աւան-Ջանգու կասկաղին», այն է օգտագործել հայկական ամենաբարձր տեղում թառած վիթխարի ջրամբարը եւ տարէ ցտարի բացթողնելով այդ ջրապաշարը, Ջանգու գետի ափերին կառուցանել յաջորդաբար տասն էլէքտրակայաններ, որ Հայաստանին պիտի տան կէս միլիոն ձիու ուժ, քաղմապիսի վիթխարի գործարաններին և ձեռնարկներին անընդհատ ուժ մատակարարելով և մեր ժողովրդին յարատեւ բարեկեցութեան աղբիւր ծառայելով: Այդ գործարաններից երկու հսկայ արգէն պատրաստ են. Դավալուի ցեմենտինը և Երեւանի կառէլիկինը, չէրէմ մի քանի փոքրերը. պատրաստ է նաեւ կուսկաղի հսկայ կայաններից մէկը, «Բանաքոռագետը», 60,000 անոց էլէկտրակայանը, որի բացման օրը որոշւած է սոյն թւի Յուլիսի 15ը:

Այդ վիթխարի ձեռնարկի մէջ կարեւորագոյն տեղ է զբաղեւելու նաեւ ոռոգման գործը. Սևանից հոսող ջուրը իր սկզբնական նպատակը լրացնելուց յետոյ կուտակւելու է ծրագրած մեծ ջրամբարներում և ոռոգելու է Հայաստանի անապատներից 20,000 հեկտար տարածութեամբ «Ղւներ»:

Ամեն մի նոր ձեռնարկի մասին մայրաքաղաքի եւ գուստական բազմաթիւ թերթեր, որ կարգադրել եւ շատ բան մտա-
ցել էի, ուստի դիմեցի Երեւանում հենց էն
զլխից որ ժամանակին տրիւ են Նոյնպէս
Ջրաշինարարական գործով զբաղող ինչի
ներ Գրիգոր Երեւմզաշենեան եւ խնդրեցի
լրիւ տեղեկութիւններ: Նա ինձ ցոյց տուեց
մի գիրք, մեքենայով գրած, լրիւ տեղե-
կութիւններով, որ պատրաստւած է իրիւ
պաշտօնական գիւտիցում եւ ներկայացրած
է Հայաստանի եւ Մոսկովայի կենդրոնական
իշխանութիւններին: Այդ պատկառանք
ապագայ գրաւոր փաստաթուղթը ցոյց է տա-
լիս, թէ ի՞նչ խոշոր գումարներ են տարէ
ցտարի ծախսւում երկրի բոլոր անկիւնների
սոսոքման գործը առաջ տանելու համար:
տրած են մանրամասն հաշիւներ, յատա-
կազմեր, կոտորած եւ ընթացքի մէջ ե-
ղող աշխատանքների լրիւ տեղեկութիւն-
ներ, պարզաբանւած բազմաթիւ լուսա-
նկարչական պատկերներով: Այդ զեկոյցը
կատարելով պատկեր է տալիս, թէ գտնե-
տու տարի չանցած, Հայաստանում չեն
մնալ այլեւ ամայի եւ անջրդի վայրեր որ
կարգաւարած կը լինին մեր լեռնային գե-
տերի բոլորս եւ զարնա հեղեղներով ա-
հագին մշակած հողամասեր թշնացնող ըն-
թացքը, որ վերականգնած կը լինին պատ-
մական առուները նորագոյն տիկնիկայով
եւ բոլոր գիւղերը, բացի սոսոքման նըպա-
տակների, նաեւ մարդկանց ու կենդանի-
ների համար խմիչու առատ եւ առողջա-
բար ջուր կ'ուեննան:

Աշխատանքները կատարւում են ծը-
րազուրած եւ ուսումնասիրւած եղանակով
ըստ այսմ:

Ա. — Անց են կացրել բոլորովին նոր
առուների մեծ եւ փոքր, ամալի եւ երեք
չըլած հողատեսեր մշակելու եւ լաւագոյն
բերք առաւելու համար: Ծն կը յիշատա-
կեմ միայն զլիւսաբերները: Առաջի տեղը
բռնում է Երեւանում, 1500 մետր ծովի
մակերեւոյթից բարձաւանդակի վրայ, որ
սոսոքելու է 11,750 հեկտար ունջըդի տա-
րածութիւն, իսկ մի մասը նորից թափ-
ուելով իր մայր գետի՝ Ախուրյանի ճիւղի
մէջ, արդէն ծառայում է լինինակոնի մեծ
հիդրոէլեկտրականի համար, որի ոյծից օգտու-
մ են քաղաքի լուսաւորութեան, Տեքստիլ

մեծ գործարանի եւ մսագործարանի մեր-
ձակայ գիւղերի եւ այլ կտրիքների համար:

Երեւան քաղաքում, առաջին հիւկտրա-
կայարանի ջուրը գետը թափելու տեղից
սկսած նախանցեալ տարի, ընդամենը 8
ամսայ կարճ ժամանակամիջոցում, մի մեծ
առու շինեց, որ հասնում է Ղաւարլուի
չըլանը ահագին տարածութեամբ բոլորա-
կամշակման համար անպատ հողեր սոս-
գելու, եւ քաղաքի մէջ կառուցած երկրորդ
հիդրոէլեկտրիկ ոյծ տալու, որովհետեւ ա-
ռաջի կայարանը ամենեւին չէր բաւարա-
րում օրէցոր աճող, արդէն 150,000ը անց
ազգաբնակչութեան առօրեայ կտրիքների
եւ մանաւանդ նոր կառուցւած գործարան-
ների:

Աւարտել է Մեղրի շըլանում կարճե-
ւան գիւղի տունը, որ սկսեց 1923ին եւ
վերջացաւ 1932, շնորհիւ այն բարդ պայ-
մանների, որ կապւած էր այդ շինարա-
րութեան հետ: Սկսւած է Մեղրի գետի
վրայ մեծ ծաւալով աշխատանքներ՝ հիդ-
րոէլեկտրի եւ սոսոքման համար, որ զլուի
գլուցը յետոյ պատմական Արեւիք գետա-
ռը, պտղորոշած միջանի համար ամենաու-
քի ընկնող տեղը Հայաստանում, ընդար-
ձակելու է իր արտադրանքը մի քանի ան-
գամ:

Բ. — Կարգաւարում են գոյութիւն ու-
նեցող ջրամատակարարումը նոր պահանջ-
ների յարմարեցնելով: Արաքս գետը իր
ափերը եզերող բարձր ժառերից ազատւում
եւ Արարատեան դաշտ է դուրս գալիս իր
աջ ափին գտնող Ղարադաշա-Երուսնդա-
կերտ քաղաքի աւերակներից մի փոքր ներ-
քեւ, Արմուարի բլուրի մերձակայքում:
Հենց այդ տեղում հնագոյն ժամանակնե-
րից, նրա ձախ ափին, վերցրւած են մի
շարք ուսումնի գուգահեռ, մէկը միւսից
ոչ շուտ հեռու: Այդ ուսումներից հնագոյնն
է Ղուրարտեան Արգիշտիւ թագաւորի շի-
նածը, որ իր ձեռնարկը յաւերժացրել է
սոսոքի վրայ մեծ ժառի երեւոյն փորած
սեպածեւ արձանագրութեամբ: Այդ փոքր
առուները, մի կամ մի քանի գիւղերի յա-
տուկ, թէ նորագոյն համար տարէցտարի
մեծ ծախքեր են պահանջում եւ թէ թանգ-
արժէք լրի ահագին անօգուտ եւ անտեղ
է տեղի ունենում: Կառավարութեան կար-
գադրութեամբ նորագոյն տեքնիկայով կա-

առաջացից ձևարդարապատի առոճում» որ մինչև այժմ ջրած հողերի կրկնակի տարածումը թեանի է բաւարարելու, և մեծաքանակ անասնաբույսի, խաղողի, արծէքաւոր պտուղների դաշտեր են դառնալու: Դրանից աւելի կանուխ հիմնովին աւարտ հանւել է իշխանների վանքի պարտաստած և ոչ աւարտած, «Լինինեան» անուանով վերակոչւած առու, և այն անասնապտ տարածութիւնները որ կոչին իշխաններից Երեան տանող ճանապարհի վրայ, արդէն պատրաստւած այգիներ են լաւագոյն խաղողի, զեղձի և այլ պտուղների, բոլորը «Պետական Սովխոզներ»-սովետական տնտեսութիւններ, օրինակելի մշակամբ, համեմատ գիւղատնտեսական լաւագոյն պահանջներին:

Գ. — Կան այնպիսի ջրեր, որ իրենց չըլնապատի բերից հողամասերից շատ խոր են ընկած և ինքնահոս եղանակով անկարելի է օգտագործել: Այդ ջրերը դարերով անօգուտ հոսել են, շատ անգամ, իրենց կազմած ճահիճներով, իբրեւ մաւրիայի բուծարաններ, չըլնապատի բնակիչներին չարիք պատճառելով: Ամենայայտնին է իշխաններից հօթ վերտ աբեմուտք ընկած Սե ջուր գետը, պատմական Մեծամորը: Այդ գետը իսկապէս հսկայ մի աղբււր է, որ մի քանի տեղերից դուրս ժայթքելով ակնհերց երկու վերտաշափ հեռաւորութեան վրայ առով անտնցանելի մի մեծ գետ է կազմում և շուրջ բոլոր մեծամեծ ճահիճների կազմելով միանում է Քասախ գետի հետ և թափւում է Արաքս գետը, շատ չնչին տարածութիւններ ուղողելով: Յարի ժամանակ իշխանների վանքն իրաւունք էր ստացել իր ցանկացած քանակով այդ ջրից օգտուելու իր սեպկականութիւն կազմող Վարդաշապատի դաշտի ուղղման համար: Ժամանակին գործը յանձնւել է ինչիւններենի, որ ծրագրեցին ջրաբերանի առաջ ամրակու պատնէշ կառուցանել, հնարաւոր չափով բարձրացնել ջուրը և ինքնահոս ընթացքով բերել հասցնել վանքապատկան հողերը: Մտխուսից պատկառելի գումար, 12 թէ 15,000 ուռլլի, կառուցւեց պատնէշը, բայց երևաց որ ինչիւնները հաշիւների մէջ սխալւել էին, կառուցւածքները չգիմացան ջրի մեծ ոյժին, քանդեցին պատնէշը և ժողովրդական ասացուած-

քով՝ վտնքի ծախքը սջուրը տարաւ:

Սեջրի աղբւրների ամենամեծ բըղխում է Այդը լճից, մի փոքր լճակ բազալտ քարերի ափերով եղւում: Կառավարութիւնը պործի զլխին կարգեց ինչիւնի Շերմապեանին, որը ծրագրեց Երեանից, կառավարութեան նոր պատրաստած էլէքտրակայարանից, 1400 ձիւ ոյժ փոխադրել մինչև այդ լճակը, այնտեղ շինել մեծ ջրբաժար ջրի մակերեսից 10 մետր բարձր, մեծ ջրհան մեքենաներով ջուրը բարձրացնել ջրամբարը և ինքնահոս աւելով բերել մինչև մշակելիք հողերը: Ծրագրւած 6000 հեկտարից 2475 հեկտարը ներկայումս կինդանապեղ է այդ ջրով: Ենթադրանքներ գործում են նաև Ղամբուլի շրջանում և ջրհաններով արդէն մշակւում են 4905 հեկտար հողեր:

Դ. — Հայաստանի գետերի մեծ մասը ստորին վայրերում, նախ քան Արաքս թափւելը՝ կազմւում են մեծամեծ ճահիճներ: Այդպէս են Սեջրի, Զանգուի, Վեդիի գետերը: Այդ ճահիճներով մեծ չարիք են, ինչպէս յիշեց, իբրեւ մեծակաքած վայրեր և իբրեւ լուսաղբն հողերի անպիտանացնողներ: Մաւրիան հայ դաշտաբնակ բնակիչների աղէտն է և դարերի ընթացքում չգիտնեք որ և է իշխող, որ այդ մեծ աղէտի դէմ ինչպե՞ս ձեռնարկած լինի: Ուրհորդային կառավարութիւն է, որ հինցէն զլխից ուժեղ կոխ է յայտարարել այդ աղէտի դէմ բժշկական պրոֆիլակտիկ միջոցառումներով, տրուպկանների հիմնարկներով, ճահիճների նաւթով սրկուելով և որ ամենից զլխաւորն է, ճահիճների աստիճանական չորացումներով, որով ստացւում են նորանոր պարարտ հողամասեր բաժնակալման բարձր կուլտուրայի համար:

Ե. — Պատմութեան մէջ ինձ յայտնի չեն դէպքեր թէ երբ և է աշխատանք կատարւած լինի մեր երկրի լուռային գետերի կարգաւորման մասին: Ուրհորդային իշխանութեան երկրորդ տարին էր, որ Երեանի միջով հոսող, զլխաւորապէս Ղըրիբուլաղի աղբւրներից գոյացած Գետու գետակը, գարնան ձիւնահալքի ժամանակ չափազանց մեծանալով, գուրս եկաւ ասփերից և հիղեղեց քաղաքի մեծ մասը, տները ներքնայարկերը լցնելով քար ու

աւազով և մեծ ուեւր պատճառելով ուղղաբանականութեանը, երբ խորհրդային բոլոր հանրապետութիւններէի օգնութիւնն եկան աղէտեալ ընկալութեանը, Համարեա ամեն տարի այս կամ այն գետակը ուռճանալով մեծ ունեւններէի և կտմ առատ ձիւնահաւ լողից աւերում է տներ, այգիներ ու մշակւած դաշտեր հեղեղատի յատակ դարձնում, անասունների և մարդկանց մեծամեծ զոհերով: Երբ 1895ին ռուս ճանապարհորդում էի Աւստրիական Տիրոջում, զարմացմամբ և նախանձով տեսնում էի, որ քաղաքակիրթ այդ երկրում լեռնային գետակների յատակները սալայատակած են, ակները պատերով ամրացրած: Այժմ մեր երկրում ևս հաստատուել է մի հայազատ կառավարութիւն, որ ծրագրային ընթացքով մեր գիծ ու ըմբոս գետերին կարգ է սովորեցնում, նրանց ճանապարհները շտկում, որ այլ ևս մոռանան իրենց դարի ժամանակները կրկնեող աւերն ու մեծամեծ վնասները:

Ձ. — Մեր լեռների փեշերից բխում են բազմաթիւ սառնորակ և անուշահամ մեծամեծ աղբիւրներ. բազմաթիւ հիգիւթներում գոգաբանւած են այդ անմահական ջրերը, սակայն աղբարեակութեան օր մասն էր օգտւում այդ ջրերից: Ակունքներից շատ չհեռացած, ամեն տեսակ անմաքրութիւններ և հանքային բաղադրութիւններ ունչացնում են այդ ակնաղբիւրների անմահական յատկութիւնները եւ դաշտերում ապրող ժողովուրդն ու կենդանիները խմում են ինչ որ գտնում են, որովհետեւ շատ տեղերում քանակն էլ է պակասում: Հին դարերում աղբիւր չիւնել բարիք և Աստուծոյ գործ էր համարւում: Իսկ ա՛յժմ, գաղտնային շատ գիւղերում արդէն գործում են արտեզեան ջրհորներ և կամ լեռներից բղխող սառնորակ աղբիւրներ խողովակներով բերած հասցրած օգտագործման վայրը:

Նախապատեհումնան վերջի տարիներում Երեւանի մի քանի հայ վաճառականներ, շահագրտական նպատակներով, Ղըրխբուլաղի աննման աղբիւրից ջուր էին բերել քաղաքը և վաճառելով ազգաբնակչութեան, միայն գնելու ընդունակներին, մեծամեծ օգուտներ էին ստանում: Այդ ձեռնարկը հաշւած էր 30ից 40,000 ազգաբնա-

կութեան համար: Երեւանի արագ աճող ազգաբնակչութիւնն արդէն ջրի նեղութիւններ էր քաշում. ստիպւած առուի վատ առողջ և անմաքուր ջուր էր գործածում: Արագ կերպով զրա ոռաջն առնեց. այժմ քաղաքը բոլոր թաղամասերում, փողոցների ոչ հեռաւոր մասերում առատութեամբ հոսում է անուշ և սառնորակ ջուրը և ջրի պակասութեան մոսխնայքն ոչ ոք չի մտածում: Անցեալ տարի Արագածի աղբիւրներից ջուր բերին Կասքին կարի և Աշտարակ գիւղերը, այս տարի աղբիւրը հասաւ Օշական, իսկ Վաղարշապատը: Այս տողերը գրում եմ Մայիսի Նախօրեակին: Մայիս 1ին Վանքի հանդէպ Շուգում եմ: Կրապարակում բացեւելու է խորհրդային այդ մեծ քաղաքացու արձանը, արձանի առաջում մեծ աւազան է պատրաստւած, որի բացման հանդէսը յաւերժանալու է այդ շատրւանի բարձր ցնցուղներով դուրս ժայթքող Արագածի փեշերից բերած հասցրած սառնորակ գուլալ աղբաջուրը, ժողովրդի ցնծութիւնն, ուրախութիւնը կատարեալ դարձնելով:

Քանիցս յիշատակած զեկուցումը պարտականում է 28 անունների ջրաշինարարական արգէն աւարտած ձեռնարկների, յիշատակում է մի շարք ծրագրած և մօտիկ ապագայում գլուխ բերիլիք մեծամեծ և փոքր աշխատանքների նոյն ուղղութեամբ և նպատակով:

Այս համառօտ ակնարկը և հնարաւոր չափով ի մի հաւաքած պատմական տեղեկութիւնների տալով ընթերցողին հնք թողնում միմեանց հետ համեմատելու հիմն ու նորը և եղրակացութիւնների հանելու:

Զգալի կերպով փոխում է երկրի կլիման, անապատների և անջրդի տեղերի մշակումով և մեծ չափերի պտղատու ծառերի, խաղողի այգիների և այլ ծառերի տարեցտարի աճող քանակով:

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՏԻՍՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊՍԿ.

— Վ. Ե. Զ. —

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

✻

ԿԵՍԱՐԱՑԻ ԻՐ ԾՆՆԴԱՎԱՑՐԻՆ ՄԷՋ

ԵՒ

ԻՐ ՀԵՂԵՑԱԿԱՌԻՐ ԴԻՐՔԸ ՀԱՆԳԵՊ ԷՋՄԻԱԾՆԱՑ ԵՒ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍՆԵՐՈՒՆ
(1629 — 1633)

Գրիգոր Կեսարացի Լեւոսափանէն զար-
ձին կ'երթայ իր ծննդավայրը եւ զարձեալ
տեղւոյն եպիսկոպոսութիւնը ձեռք կ'առ-
նէ (Ագապոսոս, էջ 2393): Դարանաղջի
գրիչու ձեռքն այնպէս կը հասկցուի թէ Կ.
Պալիսէն անցած պիտի ըլլայ: Անիկա կ'ըսէ
թէ «Կեսարացի մեծն Գրիգորն երկն ի Լեւոսաց
աշխարհին եւ զնաց յերկիր իւր խաղաղութեամբ
եւ Յովնաննէս եպիսկոպոսն(*) յերկիր իւր յե-
կեղեաց: Եւ Խոյն Հասալոջ կու տիրէ եւ ամե-
նայն Անաստոյն եւ Հաֆարին յիսկոսարն եւ
նստէ եւ ամենայն Ուռուսիկ փարափնայիցն:
Եւ մեկ յոյինէ չեաք խառնիր յառն եւ ի տուրն
պատրիարքական մնացն . . . » (Դաւանագի, էջ
192): Վերադառնալ բողոքաբարձը որ Մովսէս
կաթողիկոսի ազդուած էր, նաեւ կը հաս-
տատէ անոր Կեսարիա զարձը: Այդ վաւե-
րագիրին մէջ Լեւոսացիներ կ'ըսեն թէ զմեկ
հատկացիմք մեր եպիսկոպոսը երբայ Գրիգորին
մօս եւ վերցնէր զայն նզովք իր եւ մեր վրային:
. . . Ան հասաւ մինչեւ Պրուսա, իսկ այնեղիկ,
նկար չունենալով առաջ երթալու, նուերներով
Կեսարիա դրկնէ իր մարդը եւ նուսասանալով
խնդրէ վերցնել նզովք: Իսկ Կեսարացի Ար-
խիպիսկոպոս Գրիգոր վարդապետը փոխանակ
քանադարանը վերցնելու, դրկնց անոր քանա-
դարանի վաւերացում, որով մեզ. . . անչի եւս
զրգոնք, այնպէս որ մեկն թողորովին պատու-
տեղեցամք մեր եպիսկոպոսն ո (տ'աւ Լալլէնի
ամսագիր, է. տարի, թ. 12):

Աւաքէլ Դաւրիժեցի ալ կը հաստատէ
նոյնը: Անիկա կը պատմէ թէ տունեմ ի
ժողովրդականացն հարցում արտաին ընդ Նի-
կիոյն թէ ընդի՞ր ոչ գնաւ առ Գրիգոր վարդա-
պետն եւ առնուա զարձակումն ի նորին կապա-
նացն եւ նա պատճառեաց թէ ոչ ունեմ քոչակ
ճանապարհի եւ ժողովուրդին ժողովեցին երեք
հազար դուռնոյ եւ ետեմ նմա քոչակ ճանա-
պարհի: Այնուհետեւ եպիսկոպոսն՝ երէ յիւրոց
ինչ մատնութեանց եւ երէ ի սարդեղոյ յիւրոց
քարեկամացն, եւ թէ ի հարկեղոյ ժողովրդացն
եղեալ յիշովայ զնաց ի կողմանս Կոստանդնու-
պոլսի, եւ Կեսարիոյ. զի քերես ուրիշ գեալ
զԳրիգոր վարդապետն՝ ցացն մեղայ եւ առցի
արձակումն ի նորին կապանացն: Եւ զայով ե-
կեալ ենաւ ի ֆաղաֆն Բուրսայ, պատանեաց զի
յաւուրսն յայնուսիկ անդ հր եւ Խարբէրդի Ա-
րխասկա վարդապետն, ադ՝ այս Արխասկա
վարդապետն եւ այս Կեսարացի Գրիգոր վարդա-
պետն ունեին ընդ միմեանս ոխս նախանձու
յոյժ սասիկ. . . Եւ ի պատճառի այս նա-
խանձու՝ բազում բանիւք եւ պեսպիս կնարի
խօսեցաւ Արխասկա վարդապետն ընդ Նիկոյն ե-
պիսկոպոսին եւ արգել գնալ ի գնացոյ առ Գրի-
գոր վարդապետ. երբմն ասիւր այդ եպիսկո-
պոս եւ եւ նա վարդապետ՝ չունի ի խառնութիւն
ի վերայ քո, երբմն ասիւր զի գուր եւ ի նա-
խանձուք քանադարն է գեղք, երբմն ասիւր,
եւ եւ վարդապետն եւ իրեւ գնաւ, եւ արձակեմ
գեղք ի կապանաց: Եւ այլ բազում կնարիս խօ-
սեցաւ եւ ոչ երող գնալ ի Կեսարիա առ Գրի-
գոր վարդապետն: Այնուհետեւ Նիկիոյն ինքն ոչ
գնաց՝ այլ գրեաց քուրք խնդրանաց եւ արեւ-

(*) Յովնաննէս եպիս. Երզնկացի Պէնի թիմուրի
ճագն է որ Գրիգորի փոխանորդն էր եւ Կ. Պոլսի էր:

սանաց առ Գրիգոր վարդապետն, թէ մինչ ի Բուրսայ եկի, և ասեմ հիւանդացայ եւ անկեաց կամ ի մահմէն, վասն որոյ ոչ կարեմ գայ, խնդրեմ զի բարձցես յիւնեմ գրանարարեմն եւ արձակեցես ի կապանաց, եւ առաքեցես ինձ եւ ժողովրդեանն քաղաք օրհնութեան, զի քերես սղօթիւք եւ օրհնութեամբ քով աստի դարձայց եւ ողջութեամբ հասից ի ճեղի իմ: Իսկ վարդապետն ի ճեմանն զգիրն անկեղծ մըսօք հաւասաց խօսից եպիսկոպոսին իրեւ մըշմարիտ խօսից, գրեաց քուդք արձակումն եւ օրհնութեան եպիսկոպոսին, այլ եւ զիր օրհնութեան Իրովայ քաղաքին եւ առաքեաց առ Նիկիոյն, որ ի Բուրսայ եւ Նիկիոյն անաղի ըզքուդքն զայնոսիկ դարձաւ եւ զնացեաց եմաս յիրով, եւ Իրովայիք իրեւ ճեմն զքուդքն Գրիգոր վարդապետին, ուրախացան եւ միաբանեցան ընդ եպիսկոպոսին:

Իսկ Գրիգոր վարդապետն ի ձեռն ձուսապարհորդաց եւ յարանց զհետդպ հաւաստեալ ի վերայ եմաս թէ, Նիկիոյ եպիսկոպոսն յորժամ եկեալ է ի Բուրսայ, ոչ հիւանդացեալ է եւ ոչ սկարացեալ, այլ խորհրդակցութեամբ Արիւսական վարդապետին զկայ առեալ կացեալ է ի Բուրսայ, եւ հնարիւք եւ պատրուական քանիւք արձակումն քուդք անեալ է եւ զնացեալ ի ճեղի իւր: Եւ ի վերայ այսք խաբէութեան՝ զոր աւարեալ է եպիսկոպոսն ընդ վարդապետին, կարի վշացեալ է վարդապետն, եւ զամենայն խաբէութիւն զորոնց եմաս գրով ծանուցեալ է Իրովացեց, այլ եւ գրեալ է թէ զայն առաջինն նըզովին եւ քանադարեմն ճակատին կայ ի վերայ այդոր եպիսկոպոսի, վասն որոյ եւ Իրովայիք յեւս կացին յեպիսկոպոսին, եւ ոչ ընդունեին զնա, եւ անկաւ հախապալութիւն ի սեզ եպիսկոպոսին եւ ժողովրդոցն յոյժ աստիկս (Առաւել՝ Կաթողիկոս, էջ 370-371):

1630ին Գրիգոր Կեսարացիի Կեսարիոյ առաջնորդական աթոռին վրայ ըլլալով կը հաստատուի նաեւ սա իրողութեամբ որ երբ Առաքէս Կաթողիկոս Տաթևայի մեծն աշակերտն իւրս նապատուր վրդ. Կեսարացիին աւրեմեան երկիրներու աշխիւքն Ասորաստանի եւ Հռոմաստանի նուիրակ կը կարգէ, անիկա ասնցեալ զամենայն ճեղոք՝ եկեալ եմաս ի Կեսարիայ, եւ անդ պատահեցաւ մեծ վարդապետին Գրիգորի եւ Գրիգոր վարդապետն քաղաքն քանն հրամայականս պատմորեաց նախատուր վարդապետին (Կաթողիկոս, էջ 371-372):

1629էն 1632 Կեսարիա գրեւոր չորս

ձեռագիրներ կը հաստատեն որոշապէս իբր առաջնորդ այդ Թուականներու Կեսարիա գտնուելը(*):

Այս պատճառավարութեան շնորհիւն է որ Կաթողիկոսն այն կամուրջը որ շինեցաւ... քաղաքն ծախիւք ի աստիկս Գերմանիոյ եւ Կեսարիոյ մեծ ի Թուրքաց, ՌՇ (= 1621) քիլին սկսեալ եւ ՌՁԱ (= 1632) թուին աւարեալս (Յաւել՝ Կ. Կեսարիոյ):

Այսպէս իր առաջնորդական պատճառը կը կատարէ խաղաղութեամբ եւ արդիւնաւորութեամբ մինչեւ 1633, որ ատեն դարձեալ վերջին անգամ ըլլալով Կ. Պոլսի կը հրաւիրուի:

Կ. Պոլսի երթալէ առաջ սակայն Կարեւոր ձեռնարկի մը կը մասնակցի, չնչք գիտեր թէ Կ. Պոլսոյ պատրիարք ընտրուելէն յետոյ թէ, ինչպէս կ'ըսէ Կարեւորագիւր (էջ 337), սոսի իբր մեծն եւ առաջ վարդապետն:

Ամէն պարագայի մէջ նշանակելի է որ 1633ին Կ. Պոլսի գալէն առաջ կը հրաւիրուի Սիւս ուր հաւաքուած էին Կիլիկիոյ պատմական եւ տղայաբարձր կաթողիկոսի ընտրութեան համար:

Գրիգոր Կեսարացի իրեն հետ առնելով Ներսէս վրդ. Սեբաստացիին, որ իրեն պէս Յովհաննէս Այնթապցի կաթողիկոսին ձեռնաստաններէն էր, Կ'երթայ Սիւս:

Ներսէս վրդ. Սեբաստացի երկուստեայք Կեսարիոյն այրիացեալ քահանայ մըն էր որ բաժնուելով իր եղբայրներէն եւ ազգականներէն եկած աշակերտած էր երկար տարին Յովհաննէս Դ. Այնթապցի պարեւ-

(*) Այս չորս ձեռագիրներն են.

Ա. 1629ին գրուած Ծառական մը (Հայ վանօրայի էջ 37-38) ուր ըսուած է Կաթողիկոսութեան այսմ նախնիքն Կեսարու Գրիգոր վարդապետին: Բ. 1630ին գրուած Յայտնում մը (Յայտն էջ 38) պատմականութեան այսմ քաղաքի Կեսարու եւ յայտնումն է քաղաքի Կեսարու Գրիգոր վարդապետին:

Գ. 1630ին գրուած Մաւառում մը (Յայտն վեցերորդի, Ա. էջ 776-8) պատմականութեան մայրաքաղաքի Կեսարու Գրիգոր վարդապետին, որ իբր զայն շինեալ լաւ վառեալ է ի պայծառութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյն:

Դ. 1632ին գրուած Ծառական մը (Հայ վանօրայի էջ 38) Կեսարու Գրիգոր վարդապետին, որ իբրեւ զանշիւնել լաւ վառեալ է ի պայծառութիւն Հայ. եկեղեցւոյն:

բարոյոյ կաթողիկոսին (1601-1627), որուն մահէն յետոյ աշակերտած է անոր յաջորդին՝ Մինաս Կարենցի կաթողիկոսին (1627-1632) և երկար առևն մնացած էր անոր քով և անկէ առած էր գաւազանի իշխանութիւն, «յաղազս որոյ յանգ հր նմա և վայել հր ժառանգել իր գնայրանի արտո, ըստ այնմ» Փոխանակ հաղցն եղիցին ողորկի»:

Եւ ամէնքը արժանի կը համարին պիտան հանձնարեղորքանն և պալկէշասիրութեանն և լնարդսիրութեանն՝ յինկ կարողիկոս: Սակայն Գրիգոր վրդ. Կեսարացի ձեռնագիր խնդրելով ի նմանէ, զի առանց կանց և հրամանի նորա քան օրինակ և գործինչ յի խօսանցի կուտ արանցէ, և նա ոչ հաւանեաց անպաշտն քանից նորա, ոչ յանձին կալա զկարողիկոսութիւնն և ոչ եւ ձեռնագիր նմա ասելով՝ զի վերջն ի յարն կու ընթանայ, ասելով թէ՛ յորժամ քան և գործ կասարելու յինայ, որ արժանն է, և զինկ յորժ ցանկիցն, և այս կերպիս հակառակութեան քան հարկ ի յիջի, որ խափանեաց զորժանին» (Դարձաւոր, էջ 337):

Այսպէս Ներսէս վրդ. Սեբաստացի ընտրութիւնը այս առաջին անգամ կը վիժի (վանդի յետոյ 1648ին պիտի ըլլար կաթողիկոս) և կ'ընտրուի Սիմէոն եպիսկոպոս Սեբաստա.ի, «որ ի մակարեմն տպասաւոր և ժառանգաւ հր երկուց կարողիկոսացն» Յովհաննէսին և Մինասին, «քայց չէր նման Ներսէսին անկեայն իրօք»:

Սիմէոն կաթողիկոս կուտայ Գրիգոր Կեսարացիի ձեռնագիր որպէս կատկցաւ, և ապա օրհնեցին կարողիկոս և նստցին յարոտ» (Դարձաւոր, էջ 338):

Այս իրողութիւնը կը հաստատէ Հալէպի Դաւաթեար Տէր Ովոնէս անուն տաղաւաց մը որ իր ժամանակին գէպքերն ալ արձանագրած է իր տաղարանին պանագրէն էջերուն վրայ: Ան կը խօսքերը՝

«Թվին ՌՁԲ (= 1633) ի մայրաքաղաքն ի Սիս որին Կեսարիոյ Գրիգոր վարդապետին և Գրիգոր վարդապետին Ջեյրեցոյ և Ներսէս վարդապետին Սեբաստացոյ և Յակոբ վարդապետին կարկառացոյ, առաւ ամենեցուն հաւանութեամբն որին յարոտ կարողիկոսութեան զՏէր Սիմէոն Արեւիկապետն, զոր Տէր Աստուած զինն անփորձ և աննասան պահեստի խաղաղ կնեօք» (Աւերեւալ Տաբեյցոյ, 1925, էջ 285):

Եթէ Դաւաթեար Տ. Յովհաննէս քչ.ի խօսքերը իրենց տառական իմաստով առնենք, պէտք է ընդունիլ թէ պատրիարքական ընտրութիւնն առաջ սոսկ իբր Կեսարիոյ վեհական տաղարդ մասնակցած է Գրիգոր վրդ. այս ընտրական գործողութեանց, սակայն միշտ կրնանք խորհիլ թէ իբր պատրիարք գացած լլլայ Սիս, վասնզի Կեսարիա այդ թուականին, իր իսկ ջանքերով, այլևս էջմիածնոյ վեհակ զարձած էր:

Այս եղրակացութեան կը մղուիմ իր ընթացքը աշխի առջն ունենալով:

Խնչ հանգամանքով անիկա պիտի պահանջէր աւստագիր մը, ընտրութիւն կաթողիկոսէն՝ ճանչնալու համար իր հեղինակութիւնը:

Ասիկա ինքնին փաստ մը չէ՞ր որ անիկա ընտրութեան համար հաւաքածուներուն մէջ բացառիկ դերք մը ունէր:

Իբր Կեսարիոյ առաջնորդ չէր կրնար այս տեսակ պահանջ մը դնել: Մեծ ու աւագ վարդապետի դերքը բուական մը արդեօք այս տեսակ պահանջ մը կ'ունէր:

Թեևս իր ժամանակին ամենէն օտարմանական ու ամենէն կարող եկեղեցականը ըլլալու հանգամանքը, ինչպէս նաև ամենայն Հայոց կաթողիկոսական աթոռին վերայ իր աշակերտը՝ Մովսէս Տաթևացին (1629-1632 Մայիս 21 թ) բազմած ըլլալը, իրեն տուած էր բացառիկ դերք մը:

Արդարեւ իր ուսուցիչի դերքը, տակաւին Կեսարիոյ աթոռին վրայ գտնուած առեւն արժեցուցած է հանգեղ Մովսէս կաթողիկոսին ալ՝ անոր ուղեղով յանդիմանագիր մը, վասնզի իր աշակերտը կաթողիկոսական աթոռ բարձրանալէ յետոյ, բարեօք յարաբերութիւններ կը մշակէր կաթողիկոսութեան հետ որ Երեմիայ և Ջուզա քառասունած էին և Լիհնատանի հայերը տագնապեցնող խնդրոյն համար նոյն իսկ Պապին միջնորդութիւնը օգտակար գատելու միտմտութիւն ունեցած էր: Յետոյ Մովսէս Տաթևացի ինքն ալ միամիտ ակնկալութիւններ ունեցած էր Հռոմէն, յուսալով թէ անիկա Գարստուն և Տպաբան պիտի բռնար Հայոց համար:

Այս նպատակով նշատուք վրդ. Կեսարացին 1630ին երբ Լիհնատան նուիրակ կը զրկէ՝ անոր պաշտօն կուտայ նաև եր-

թալ Հոռոմ, բանակցելու համար Դպրատան և Տպարանին համար:

Իսկ անկէ առաջ 1628ին, Մովսէս Տաթևացի, Լիհաստանի Հայոց պառակտումին առջևը առնելու համար եպիսկոպոսական ժողովով մը որոշած էր «Ով հրաշալի նախահարձ շարականին վերջին երեք առնեիրը Զնջիլու»:

Նոյնիսկ կաթողիկ աղբիւրները կը հռաւստանն թէ սՄովսէս կաթողիկոս էջմիածնի յամի Տեառն ՌՈՒԸ (1628) հանդերձ երկոստանիսկ եպիսկոպոսօք ստորագրեցեալ և կրնիեալ գրաւանութիւն կաթողիկիի հաւատոյ առաջնաց առ Փայիս Ռուսպոմոս Ը.», սակայն պատեհներ յայտնի չէ գաղափար մը կազմելու համար:

Հաւանական է ենթադրել թէ միշտ Լիհաստանի հայոց խնդրոյն համար բարեւ յաջող լուծման մը ակնկալութեամբ Մովսէս բացատրութեանց չափազանցութիւնները բաժնէ ըլլայ: Վասնզի Լիհաստանի ալ առնոր դէմ բողոքած են: Առնք իրենց բողոքագրիւն մէջ, որ Մովսէս կաթողիկոս Տաթևացիի ուղղած են, կ'ըսեն թէ ողջ նուազ ժխտական վերաբերում առաջ թրաւ դիպի միտքերն նուիրակի մէջ՝ նաեւ քո . . . բողոքը՝ գրուած Արիսապիս և իրայտուր վարդապետներուն հետ միասին Հոռոմի պապին՝ Ռուբանոս Ը.ին, որով քո սրբազնութիւնը կը հաստատեն և կ'ընդունին որ Հոռոմի արքայ իր զղջխաւորն է» (տես. Հոյեմէի մատթերթ է. տարի. Թ. 12):

Գրիգոր Կեսարացի, որ աննորոգ էր և ախոյեան Հայ Եկեղեցւոյ անկախութեան, պաշտպանութեան համար չի վարանիր իր աշակերտն յանդիմանելու իր այս արարքին համար:

Ձեռագիր եմ անխորհելի համբաւ և տրամադրոյն գրոյց և ցաւագին ասացուածս վասն ձեր. սաեմ քե Մովսէս կաթողիկոսն միաբան ընդ Ֆռանկաց ուխտս և դաշինս եղեալ ընդ ճոսա, և Բագուս բուղթս միաբանութեան յուղարկեալ առ ճոս վասն միաբանութեան ընդ Հռովմայ եկեղեցւոյն և ընդունելոյ գծողովն Քաղեբղոնի. և մեր լսելով զայս՝ առաւել օուց և տրամաբան լինի մեզ և ցաւ ի վերայ ցաւոց և վիճօք ի վերայ վեցաց, մինչ զի լաւ հմարեալ ինձ գեղանկնք քան քե կենդանի մեզ և զայսպիսի աղեատից քանս լսել. . . . Ջոր քաւ լի-

ցի և մի արացեց զայս Տէր, որ ոչ վայել է քոյին խոհեմութեանդ, զի մի սուռ լիցի պարծանք մեր որ վասն ձեր, և մի ուրախ լիցի ի վերայ մեր որ ի սկզբանէ բեմամի բնութեանս. նա որ զասոյց և հեռացոյց զձեր՝ ձուածողն ի նեմարիս և յուղարկաւ հաւատոյն և ուրախ եղև ի վերայ ճոսա»:

Նոյն թուղթին մէջ Գրիգոր Կեսարացի կ'ըսէ թէ «ոմանք վկայեցին ստուգապէս, քե ասացեալ է ինչպէս ուր նուիրակը, քե Ֆրանկաց երկու բնութիւն անբաժանելի ասելն և մեր մի բնութիւն ասելն՝ երկոքեան ի մի տեսութիւնս ունի»:

Դժբախտաբար այս հետաքրքրական թուղթին տարբեր զրաջ գաղափար չունինք, միայն մի քանի հատուածները պահուած ըլլալով կ'էմէս Գալանոսէն (Խաբաւ. նաթիւն Հայոց Ս. Եկեղեցւոյն ընդ ժիծի Ս. Եկեղեցւոյն Հոռովմայ. 1658 բ. հտ. 1 էջ 77-78. 101. 430 և այլն. կամ ՀԱ. 1935 էջ 495. 498-499): Նոյն թուականներուն Գրիգոր Կեսարացի ինքզինքին իրաւունք տուած է գրիլու նաեւ էջմիածնայ միաբաններուն թուղթ մը որուն օրինակը Հայոց Ներսէս վրդ. Ակիւնեան առաջին անգամ հրատարակութեան տուած է էջմիածնայ թ. 1771 ձեռագրիւն ընդօրինակելով:

Այս գրութեամբ նոյնութեամբ մէջ կը բերեմ ոչ միայն գաղափար մը առաւ համար Գրիգոր Կեսարացիի նախանձաւորութեան, այլ նաեւ իր հատուածեան Ս. Գրոց: Ահա այդ գրիւր.

«Թմայեք որ նեմարիս հովիւնք որքան էին յաշխարհի, զանխմաստ և զպէստ ուսուցանէին. ընդ անկարգիցն կացէին. ընդ քանսարիցն և ընդ գողոցն մրցեալ հալածէին. և այնու ոչ ասացեալ, այլ նեմարիսին գրովք արձանացուցեալ. զի զկնի իւրեանց մի խանգարեալ բան նեմարիսեան սուղեացի և ստուքիւն զօրացի: Այլ քս մեղով զառածեալս Գրիգոր յորոգեալս քպէս անկարգի կենդանի եմ, այլ ճեմացեալ եմ, ի յանկեղան արանց գողով, այլ սակայն ինչ ծանուցանեմ Սուրբ էջմիածնի բնակչացդ, զի քպէս Տէրն յե երկու և երկու անգամ խրատելոյն անուր եղիլոցն բարեւ զգարան. զասելն վարկանք արձանի ի յօժաբարոյնցն, այլ պարզամեջ և աղանակաւորեցն և անմեղացն անգող ուսուցանել քս Առաքելոյն.

քե Անշափ երկնեցից մինչեւ Եկարեայի ի ձեզ Քրիստոս:

Այլ քեպէս բազում անգամ խրատեցաք բեւառան ի բերած ձերայնոցդ առ մեզ դիպելոցդ ի մեր Բաղամի Կեսարիա խաչասուրն եւ ի յայլ տեղիսն այլոց բազմաց, եւ թրոյով եւս ծանուցաք վասն նորածնեւ բանիցն եւ նոր աղանդոյն: Այլ դարձեալ երկնեցից վասն երից պատճառաց. նախ գիտեմ զի դուք զբարս աղանդոյ ունիք, եւ եք միամիտք եւ ճշմարտութեան եւ բարեաց կէ սիրող. կամիմ զի զպարզ բարին եւ ճշմարիտն հաստատեցի ի ձերում միշի եւ ոչ սուտն եւ անգոյտ բաղադրեալն: Երկրորդ զի բազումք ի ձեզ կատարեալ են. քեպէս՝ Ընդ անգղամին, ասե իմաստունն, զի յանախել գիտոս, այլ Զիմաստութիւն խօսիմ համարձակ ընդ ձեզ կատարելոցդ, բոս Առաքելոյն: Եւ երրորդ զի ես առաւել պարտական եմ խօսել ընդ ձեզ ման զայսմ. բոս Առաքելոյն՝ Թեպէս այլոց չիցեմ առաքեալ, այլ զպէս ձեզ եմ, զի զվարդապետական իշխանութիւնն եւ զայլ հոգեւոր պատիւս կամօք մերով եւ ի մէջն բւտացեալ եմ. զի քե լռեցից իբրեւ զՆիկի՝ վրիպակացն եւ ես դիպեցայց:

Իմացեք, սիրելիք, որ ազդ առնեմ ձեզ զի այդ նորածնեալ աղանդն եւ մանաւանդ դաւանութիւնդ, որ յաւնեայն օր ասեք յառաւօտն եւ յերեկոյն, այլ Նեստորի եւ Երկաբնակ Քաղկեդոնի դաւանութիւն է: Նախ այն որ ասեք. Մեռեալ մարմնով եւ կենդանի աստուածութեամբն, զի ասեք սուրբ Հայրապետն Ներսէս ի կոստառումն դաւանութեան իւրոյ, ի խօստովանման.

Ոչ ոմն անմահ եւ ոմն մեռեալ
Զի այս հրկուրն են բաժանեալ
Այլ որ անմահ, նոյն եւ մեռեալ
Եւ որ մեռեալ՝ անմահ մնալեալ.

զի

Որպէս ծնունդդ սմանչելի
Նոյնպէս եւ մահն հրաշալի.
Եւ երկոյնեանն անքննելի
Զի Աստուծոյ է արարչի:

Ով սիրելի, դու ասես՝ Մեռեալ մարմնով եւ կենդանի Աստուածութեամբ, զի ջուր կողին Քրիստոսի զվեռնութիւն մարմնոյն նշանակէր. եւ արիւն զի՞նչ նշանակէր. քե ասես զկենդանութիւն անմարմին աստուածութեան. նա՛ անմարմին աստուածութիւն

ոչ ունի արիւն, այլ մարմին եւ կենդանի. որպէս վերայ ասաց. որպէս ասեք. Մերով բնութեամբս մեռանի, Աստուած անմահ խառնովանի, զայդ հերձուածն ոչ ընդունէ ի դաւանութիւն Նիկիայի. զի ասեք միայն զպսքե՝ Զարչաբեալ, խաչեալ, քաղեալ, յերրորդ աւուր յարուցեալ, եւ Ներսէս ասեք. Խաչեցար քաղեցար եւ յարեար. Եւ քե կամիս զգորա չար հերձուածն իմանա, զնա եւ սես ի Հայոց հօր փիլիսոփայի Սիմեոնի Առաքելի դաւանութիւնն, ի բազում տեղիս, քե որչափ նշովս արձակէ զկնի այնպիսի դաւանողացն: Նախ ի լուծմունս Սահմանացն՝ Դուք ի յայն տեղոյն որ գերկորդ ասեմանն իմաստասիրութեան բացայայտ է, քե իմաստասիրութիւն է գիտութիւն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց: Եւ դարձեալ սես ի Լուծմունս Բերականին ի վանդի եւ ի փաղաւորեանց մեկնութիւնս:

Եւ քե ասեք ի բազում տեղիս տեսանեմք գրեալ զայսպիսիս ի գիրս Հայոց եւ ի հին գրեանս, իմացիք. քեպէս բազում անգամ սրբեցիցն սուրբ հարմն, ոչ գոյ գիրք Հայոց, որ ոչ երեւի որոմն ինչ ի Քաղկեդոնականացն. զի բազում անգամ Քաղկեդոնականին իբրեւ դաւածանի խառնեալ ի Հայք եւ պրղծեալ, երբեմն ի ժամանակս Հերակլոյ, որ վեց կարօրիկոս ԶԴ. ամ թիւեցան: Եւ եւրբեմն լինեք յաւուրս Լեւոնի իբրանին Կիւրիկիս, որ երկոստանն եպիսկոպոսօք դուտակից կամեցան. յորոց մի եւ Ներսէս Լամբրոնացիին, կամաւարեալ եւ ոչ կամաւ, որպէս հրամայէ Կիրակոս կոչեցեալ պատմապիւր: Եւ եւ որ ի ժամանակս ի յատեհանաւորացն Հայոց՝ որ չեն տուի երկնաւորին՝ խեղալ ի բաց կարնչին ի գարեք սրբոյ եկեղեցւոյ, որպէս Յոնան Մորմորեցիին եւ աւաւկեռնին Սարգսի վարդապետի, եւ միտն ցանեն զորմն չարացն, որպէս ի մերում ժամանակի անիծեալ Նիկոյն Լեհեցի եւ տնծեւ չնովանէս Խուրն Կոստանդնուպոլսեցի: Եւ եւ որ սերմանեն միտն զանկալաբար ձաճուկն, որք են վարժ լեզուիս եւ գրոց Հայոց, որ բազում անգամ ի մերում աւուրս ԵԶ (=500) եւ այլ աւելի փոքրիկ տեղեւոյ գրեալ Հայոց գրովն զհերձուածողական դաւանութիւնս իւրեանց եւ բերեալ տղո՞րդեղով ջրուեալ ի մեջ Հայոց. եւ իմ տեսեալ զբազումս ի տգիտաց որ առեալ են եւ գրեալ ի մեջ սուրբ գրոց եւ ասեն միտն որպէս զդաւանութիւն ուղ-

դափառաց: Եւ կու փութամ ի ձեզց ի բաց հեբեկ, մինչդեռ նոր է ոչ ք հնացեալ եւ տարացեալ, զի դիւրաւ լուծանի. զի «կրք-բուրբին բազմամամանակեայ՝ մակսացական բնութիւն լինի», որպէս ասէ Արիստոտէլ ի Հակակայս յերթներօր հառնի, զոր փիլիսոփայն Դաւիթ տարալուծէ. «Թեպէս եւ ունակութիւն եղեալ իմա տարացի. եւ զժողաւաւմ եղիցի ի յոգնամամանակն զոլոյ»:

(Շարունակելի) (10) Ա. ԱԳՅՈՅԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Լ ՈՒՐ ԵՐ

Անցեալ Մարտ ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Տիգրան ժողովը եթէր, երբ. Պետական Առաջնորդի վեց, իւր Առաջնորդ, հորհուրդը մէկ անգամ նիստ ունեցաւ:

● Բշ. 1 Մարտ. — Հակակաղոպ Տ. Տիրաւր Վրդ. եւ զիւսանապետ Պ. Վարապետ Նուրեան Յոսեփէ միջնեցան կայ. գործին և երկուսին դարձան:

● Գշ. 2 Մարտ. — Սրբազան Պատրիարքը. իր անդամիկ ձեռնառնեանի՝ Տ. Տ. Եղիշէ. Հայր. Տիրաւր և Առաջիկ Վարդապետներու վարդապետական ակնանկութեան լանջախաչ շնորհից ի ներկայութեան Լուսարարապետ Տ. Մեքսիմ Սրբազանին: Հինգ տարի է որ ձեռնադրուած են չորսն ալ, և օգտակարապէս կը ծառայեն Ս. Աթոռոյ առաջինը՝ օստւցիւր և այժմ Տեսուչ Ժառ. Վարդապետ և Ընծայարար. երրորդը՝ Առաջ Թարգման և Տեսուչ Տպարանի. երրորդը՝ հաշուարար եւ Հակակաղոպ. չորրորդը՝ ցարդ ժամարար ի Յոսեփ, իսկ այժմ ընտրուած՝ Հոգեւոր Հովիւ Խարպիւնի ի Մանուշեւրաւ:

● Դշ. 3 Մարտ. — Տ. Շնորհք Արեւիկայի հրաժարական ընդունուելով ժողովուրդաբան փոխ Տեսուչութեան, յաջորդ կարգաւեցաւ Տ. Արթուր Արեւիկայ, նախագէտ, Տ. Միւսուր Վրդ. ժամարար կարգաւեցաւ Յոսեփէ, իսկ Տ. Հմայեակ Արեւիկայ՝ մատակարար Ս. Աթոռոյ:

● Ուր. 5 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը ընկեալ կոչութեամբ Տ. Տ. Տիրան, Գագ Վարդապետներու և Ուրի Արեւիկայի եւ Տ. Շահան Պերպեղեանի, այցելութեան գնաց Ռէմէ, Պ. Օշականի. որ երկու օր առաջ իր հիւանդ Տիգրան այցելութեան գալցած պահուն, օրորի տաքնալով մը տկարացած էր ճանապարհին և կը մնար տեղւոյն հիւանդանոցը:

● Կիր. 7 Մարտ. — Ս. Յարութեան մեր վերնամարտան մէջ, ուր մատուցուեցաւ Ս. Պատրիարքը. քարոզից Տ. Գագ Վրդ. խօսեցաւ Յիսուսի փորձութեանց մասին՝ ի մտաւ քառասնորեայ

իր ներանձնարման. բացատրից թէ զրեթէ անկարելի է որ մարդ չփորձուի. բայց անհրաժեշտ է որ յայդմէ:

● Բշ. 8 Մարտ. — Տ. Առաջիկ Վրդ. վերջնապէս դարձաւ Յոսեփէն ի Խարպիւնի իր ուղեւորութեան պատրաստութեամբ զրադելու համար, Յոսեփէի հայր թիւնը, շատ իրաւիկ պատրաստութեան էր օրիշի վարդապետին, իր հրաժեշտին առթիւ, մասնաւոր և ընդհանուր յարգական արտայայտութիւններով:

● Գշ. 9 Մարտ. — Ս. Ղեկուգանց տունին առաջ Ս. Պատրիարքը զգածմամբ օրոր քարոզից Ս. Էյմիածնի մատրան մէջ. օրուան ընթացքում ներքէն հանելով նահատակ հոգեւորականներուն և յընթացք դարուց իրենց հետեւողներուն յիշատակներուն պանծացումը: Իսկ զիւրիկ նախադասեց ժառանգաւորաց հաշտեղանին, ուր եւ զան բարեխաղութիւններ, Յովսէփ եւ Ղեկուգ Սարգսյաններու եւ իր կողմէ:

● Դշ. 10 Մարտ. — Երեկոյնի, աւանդական մեծ հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ Ս. Վարդանանց նախատեսուելի Մայր Տնաւորին մէջ: — Գիշերակիցի ժամանակահատուկ Տ. Բարթոլոմէոս Ս. Վրդ. Թագաճեան:

● Եշ. 11 Մարտ. — Տօն Ս. Վարդանանց. օրուան հանդիսական մասը ամբողջովին նուիրուեցաւ հանգ. Հայր տուրին յուրաբանութեան եւ թաղական արարողութեանց: (Տեսնել հանդիսականի մանրագրութիւնը Սիւնի այս թիւին մէջ):

● Ուր. 12 Մարտ. — Իրաւական սովորութեան համեմատ, այսօր մեր կողմէ Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Ասորոյ Ս. Մարկոս Եկեղեցին մէջ, ուր Տ. Գեորգ Վրդ. օրուան Առաջնորդն ընթերցումէն նիւթ տունելով հոգեւունջ խօսքեր արտասանեց:

— Ս. Պատրիարքը Տ. Եղիշէ Վարդապետին հետ միմէկ գնաց ի տեղ Պ. Օշականի: Եր այսօր, բաւական կազմուեալ, վերադարձաւ Երուսաղէմ:

● Եր. 13 Մարտ. — Տ. Առաջիկ Վրդ., որ իր մատուցած մեկնութեան առթիւ վերջերս Ս. Պատրիարք մատուցած էր ի Ս. Յարութեան, ի Բեթլեհէմ, եւ ի Գեթիսեմանի. այսօր եւս մատուց ի Ս. Գիւսաղիւր: Երեկոյնի ժառանգաւորաց վրձի սրահին մէջ տեղի ունեցաւ յետաձգուած վարդապետանց զրական երեկոյնը: Բանախօսեց ուսուցիչ Պ. Շահան Պերպեղեան. նիւթն էր Ալլիգի սրբաշուրը եւ Եկեղեցիին դիւանապետը: Բայց քարոզից թէ երկուքն, Ալլիգի և Եկեղեցիին, իրենց առաջինութիւններուն միմեանց փոխանցումով կատարուած նահատակութեան մէջ՝ Հայտնութեան ճանչցաւ իր նախադրերին ճամբան: Երկու Սարգսյաններու, Աւետուր և Յակոբոս, կարգաւեցին իրենց շարադրութիւնները, առաջինը Վնիգ զիւրաքաղքի երկրորդ, երկրորդը՝ Վարդի շարանը խորագրերնեով, հիւանդ նախ արտասանութիւններ, երբ և նուազ: Ս. Պատրիարքը փակման խօսքը արտասանեց:

● Կիր. 14 Մարտ (Բուն Բարեկենդան). — Ս.

Պատրիարք Հայրը քարոզեց Մայր Տաճարին մէջ, բացառելով ջառանգորդական պահոց իմաստը՝ ըստ Ս. Գրոց, ու Մեծ պահոց պաշտօնական ծեսերուն առթիւ ծանուցանելով պատշաճը — իրականութեամբ մեծ սեղանատան մէջ, ընդհանուր ընթերցիքի առիթն խոսեցան Տ. Մկրտիչ Սրբազան, և Ս. Պատրիարք Հայրը:

● Բշ. 15 Մարտ. — Մխրթանութիւն և ուսանողութիւն Պատրիարքարան եկան յետ ժամեր. գումարան, իրարմաղկութիւն Մեծ պահոց: — Ս. Պատրիարքը Տ. Կիրիլ և Տ. Հայրիկ Վարդապետներէ հետ իրանի հիւպատոսարանը գնաց ի շնորհաւորութիւն Եանընչակի տարեգարման:

● Գշ. 16 Մարտ. — Տ. Առաքիլ Վրդ. ի վաղիւ մեկնումիւ առթիւ, իր զգոյցակից և օժակից եղբայրները այս գիշեր մրգասեղանի մը շուրջ խմորեցան Ս. Պատրիարք Հօր հետ. և ողջերթի սրտազնովներ ունեցան. յաղմար խոսեցան առեւեքն ու ինքը որ ըսաւ թէ Վերով կ'երթայ վառ պահել լուսաւորելի կանխելի ի ծայրագոյն արհելս, թէ՛ իսկ հարկ ըլլայ իրեն պատրոյգն ըլլայ աչք կանխելին և. . . Ս. Պատրիարքը օրհնեց հաւաքողը. որ վերջացաւ ձևակերտք Գրիստոսի և առ մանեայ տիկներո առաքեալք շարականով:

● Դշ. 17 Մարտ. — Առաջին ներագայը մասնաւորաբար սրտայոյզ եղաւ այս առաւօտ. Տ. Առաքիլ Վրդ. Ս. Պատրիարք Հօր հետ ինք փոխերգեց ձմառապարճը, և յետ ժամերգութեան նախադարձ ինչաւ, առնուա՛ն արտասուցիւ մաղթանքներն մէջէն. Ս. Պատրիարքը Հօրապահանցաւ մը նուիրեց Մանչուրիոյ անձնուէր ձօրիքի ձեռնաստեղծին. իր օժակից հաղաղները մինչև իրէք գնացին յաղարկ: — Ս. Գ. Ի. Ընդհ. Տնօրէն Մր. Սօրթ յայցեցեց Ս. Պատրիարք Հօր:

● Եշ. 18 Մարտ. — Պաղետիւնեան ծայնառփուր թարմը պաշտօնատարներէն մին այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր, և յառաջիկայ Չատիկի առթիւ կարգադրութեանց առթիւ տեսակցեցաւ: — Տ. Կիրիլ Վրդ. այսօր, ծառա ժամերգութեան առիթն խոսեցաւ կանանց գառուն, բացատրեց Հոգեւոր վերածնութեան մէջ ապաշխարութեան ունեցած դերը և այս ժամին եղիպեցին գործակցութիւնը՝ քրիստոնէայ առն և կնոջ համարեն ինք աշխատութիւնը: — Տ. Կիրիլ Վրդ. յանուն Ս. Պատրիարքին այցելեց Մր. Սօրթի:

● Բւր. 19 Մարտ. — Իրանի Անգլիքան Եպիսկոպոսը, որ հիշէր ներգալ ինչև Անգլիքանքորի մէջ գումարուած միջմիտիւնարական մեծ չափածաղիկին, ի գարմին նուազեցման հանդիպած ինչիւմ, այցելեց Ս. Պատրիարք Հօր:

● Եր. 20 Մարտ. — Երեկ իրիկուն նախառնակ և այս առաւօտ ժամերգութիւն և Ս. Պատրիարք տեղի ունեցան Ս. Թորոս Մատան մէջ, Ս. Թեոդորոսի տօնին առթիւ:

— Երեկոյն, գլխաւորութեամբ Ս. Պատրիարքին, ձերպապառի թափօրով Մխրթանութիւնը գնաց ի Ս. Յարութիւն:

● Կիր. 21 Մարտ. — Առաւօտեան ժամեր-

գութիւն և Ս. Պատրարգ տեղի ունեցան Ս. Յարութեան տաճարի մեր վերնամասերն մէջ: Ս. Պատրարգէ վերջ, առանցական հանդիսարար երից թափօր Ս. Գերեզմանի շուրջ. նախապահեց Ս. Պատրիարքը, զգնատուօրեալ:

● Բշ. 22 Մարտ. — Տ. Միսրոպ Սրբազան, առողջական հանգիստի մը համար մեկնեցաւ Յոյզլ:

● Գշ. 23 Մարտ. — Եկեցեցին առն, գիշերառնկիւրին, Ս. Պատրիարք Հայրը Մայր Տաճարին մէջ խօսեցաւ Ա. Գառնաւորդական քարոզը, Կիրիլ էր Աստուծոյ սերը, բացատրեց Աստուծոյ սերը առ մարդն, իբրեւ խորհուրդ կրօնի, մարդոց սերը առ Աստուած (եղբորը սիրով գործադրեալ)՝ իբր հիմ բարոյականին, և սեր յամենայն: Աստուծոյ տեսակետով և անուամբ կատարուած, իբր կանոն կանգնել:

● Դշ. 24 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը բարի գալուտեան այց տուաւ ի պալատ Բարձր Գովառէրին, Ն. Վ. Անգլիքան վերադարձին առթիւ, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրիլ Վարդապետի և Տ. Տնօրէն Արեղայի:

● Եշ. 25 Մարտ. — Տ. Գեորգ Վրդ. ծառա ժաման քարոզեց կանանց, նկարագրեց Դադարոսի քորբերուն բնաւորութիւնները, իբրեւ զոյգ մը զեղեցիկ պատկերներ, Մարթայինը՝ գործասեր և բազմազգալ կենաց, Մարթամինը՝ հոգեւոր խօսման և հանդարտութեան. երկուքին ալ Յիսուսի սիրուն զգացումովը լուսաւորեցան:

● Եր. 27 Մարտ. — Երեկոյն, Ժառանգաւորացի օրհնին մէջ, Տ. Յուսիկ Վրդ. բանախօսեց Ս. Յովհաննէս Ոսկերիարի վարուց, գործոց, և իր հոգի օրական և ժառանգական յերկրագործին մասին:

● Կիր. 28 Մարտ. — Ս. Պատրարգը մատուցուցաւ ի Ս. Լընչատակապետ. ուր քարոզեց Տ. Կիրիլ Վրդ., մեկնաբանական վերլուծութիւն ընելով Անաուկի առակին, և շեշտելով մարդուն ինքզինքին, այնինչ իր մէջ աստուածայն պատկեր ներկայացնող բուն անձնաւորութիւնը գառնալ կարենալու հարկին վրայ: — Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին Չալկայի մէջ գործող Հայասեր օրբախման Դանիացի գործիչներ և անդաւունք Սր. Բաղդասար:

● Բշ. 29 Մարտ. — Տ. Գարոյր Վրդ., շաբաթուան մը արձակուրդով, հասաւ Կիրիլոսէին:

● Գշ. 30 Մարտ. — Նոր Տօմարով Զատիկ տօնին առթիւ, Լատին Պատրիարքարան և Ծրանչիօկանց և Անկիլիքան Եպիսկոպոսին այցելեց Ս. Պատրիարքը, վարդապետներու ընդհանրացութեամբ, իսկ Մարտիր, Հայ կաթողիկէ և Յոյն կաթողիկէ Հասարակութեանց վարդապետները, յանուն Ս. Պատրիարքին: — Երեկոյն Եկեցեցին ժամուն, Ս. Պատրիարքը խօսեցաւ Գառնաւորդական Գառնց երկրորդ քարոզը. ներկայացուց Աստուծոյ զոյգութեան հաւատքին բարոյացանքիչ հետեւանցը և անաստուածութեան քանդիչ ներգործութիւնը մարդկային բարոյականին վրայ: — Տ. Միսրոպ Սրբազան վերադարձաւ Յոյզլէ, իրեն կ'ընկերանար Տ. Հայկազան Բրդ:

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

Տ. ԲԱՐԹՈՂԻՍԵՆՈՍ Ծ. ՎՐԴ. ԹԱԳԱՃԵԱՆԻ

(1849 — 1937)

Ութսունութամեայ ծերունի մըն էր՝ բայց մինչև ի վերջոյ անկողին իյնալը, այսինքն զեռեւրէք ամիսներ առաջ, կայտառ ու կորին։ Անխաբում նախառն ու վառվառն աչքերը հակադրութիւն մը կը շինէին՝ կերպարանքին վրայ՝ իր ձիւն ներմակ մազերուն հետ, որոնք կը պահէին իր գէճմը։ Նոյնպէս իր խօսքը, որ պայթուցիկ հրթիռի տպաւորութիւնը կուտար, երբ մանաւանդ վէճը հա-

ւատքի և հայրենիքի կողմը կը դառնար. ու շարժումները՝ որոնք կուրծքնոր լընցուցածի կամ մենամարտի հրաւիրողի զերին մէջ կը ցուցնէին իր մարմինը։ Փա՛շ մարդ. այս զաղափարը կ'առնէիր իրմէ իր մասին, զինքը առաջին տեսնելուգ. ու մինչև վերջը, տարիներ ու տարիներ, փոխել չէր տար իր մասին կազմուած այդ համոզումը։ — Համարձակ, անկեղծ, անվախ, բայց նաև յարգալից ու սիրալիր. չես գիտեր ի՞նչ մը կար իր վրայ, որ սերցնել կուտար զինքը ամէնուն, մեծին ու փոքրին, ալքատին ու հարուստին։ — Այս վերջինէն առնելու կերպը լաւ չէր գիտեր թերեւ, բայց առաջինին տալու իդճը հրայրքն էր իր հոգին. կուտար անոնց, ու անոնց միայն՝ ինչ որ կ'առնէին, ու կ'ուզէր առնենալ՝ տալու համար անոնց միայն. տալու երջանկութիւնը իր փառքն էր։ Շարժում և աշխոյժ, եռուղեւ, կրակուրաց բոլորովին. չէր կրնար կէս ժամ նստիլ անխլիւրտ. և այդ՝ այն հասակին՝ որ զառամեալի տարիքն է։ — Աղօթել, ծառայել, այցելել, օգնել, մխիթարել, ու աստուծո՛ւ ուժգին՝ երբ հարկը պահանջէր։ Ձայնին մէջ շանթ կար այդպիսի պարագաներուն. ասոր համար է կարծես որ տարիներով հրացան գործածած այդ մարդը չէր կրնար տակաւին չիչդ արտասանել անոր բառը. անկեալ չբաւձայն էր իրեն համար, զի իր կեանքն ինքնին եղեր էր հրաձայնութիւն հաշմակ ամէն տեղ, լեռներուն վրայ, կուռի զայտերու մէջ, ու հոս նոյն իսկ իր խցիկին մէջ, և հասարակ տեսակցութեանց ատեն։ — Ամէնուն հայրն էր ու սիրելին, Հայր Սուրբը։

Բայց լաջ էր, այդ բառին ինչ իմաստովն ալ. ազնիւ՝ հոգւով, ազնուական՝ վարքով, Թորչանք ունէր զոնկիւթնէն. չէր գիտեր նուաստանալ. զուարթ էին իր կատակները, բայց միշտ չինչիլ, Բառ մը կայ, որ իրե՛նը միայն կրնայ ըլլալ. «աչքը կուշտ», «չմարիտ ներսս մը՝ ինքք», այդ բառին ամենէն մաքուր իմաստով, որ տարիներ ինքզինքը նուիրեր էր ազգին մինչև ի մահ, բայց որ բնաւ ատոր համար ազգը որ մը պարտական չը նկատեց իրեն։ Մերժեց միշտ իրեն արժանի ամէն հանդիստ և զիւր կեանք. ու, թէև ոչ միաբան, բայց միաբանի մը պէս և աւելի իսկ, մինչև վերջ ուղեց աշխատիլ Ս. Աթոռայ պէտքին ու փառքին։ — Ձերմ հաւատարմեալ էր, իր խոր համոզումն էր թէ՛ իր մշած հայրենաիրական կուրծքին յաղթական վերադարձած էր միշտ, իր և իրեն հետ եղողներուն հաւատքին շնորհիւ միայն. մինչև վերջը մարմնին վրայ վիզէն կախ պահեց Ս. Մտեփանոս Ունեցեալն

մատուցել կհաղ գործերի խաչը, զոր Ջեյթնոնի հերոսական մարտերուն մէջ իրեն հետ ունեցած էր միշտ: Կը պատմէր ու կը պատմէր, անվերջանալի յորդուներում, իր մշած գովեստները. ու միշտ էր յանգէր նոյն վերջաբանին. «Հաւատաքեր փրկեց մեզ եւ աչ թէ սուրը կամ վառօղը: Այսօր ալ եթէ ունենայի զեռ այդ հաստը», նորէն մերն է Ջիմ Կիլիկիանոյ — Ու տեսնել պէտք էր հաւատացեալ կրօնաւորը երբ կը մատուցանէր Ս. Պատարագը: Եկիք ի վրայ ինչ կարծես, երբ կը խնդարկէր. «Կը վերանար երբ Ս. Սկիւր ունէր ի ձեռին. երբ կը դառնար ժողովուրդին խաչակնքելու համար Վթա դաշուձիւնն ամենեղնայնը: լալապին, զողջկացող ձայնով, կը անուայինք իր զգոյնը, խորհով ուզողափառ եւ մաքուր հաւատացեալին վրայ: Իսկ երբ կուգար հաղորդուելու պահը, պէտք էր իր թխերը մտնել, օգնելու համար հոգեղմայլանքի անձնատուր ծերունիին: — Ու նոյն հաւատացեալն էր արդարեւ նաեւ իր առօրեայ կեանքին մէջ ալ. այդ հաւատքին պտուղն էր իր մէջ յոյսը, նեղութեանց եւ վիշտերուն միջոցին զինքը վեր առնող այդ առաքինութիւնը, ու մահուանց հայրենասիրական յոյսը, որ տղգային ամենէն ահաւոր ստառապանքներուն բաժակը ցմբուր իրեն ըմպել տալէն վերջն ալ՝ չէր կրցրել իր քրտին մէջ զնել վհատութեան թոյնը. սուրբ միատուքեան վերածածած այդ յոյսն էր որ ունէր ինչպէս վերջին խաչելը: — Մեծ տարագրութեան ընթացքին իր օրական հացէն կտրելով ծախու առեր էր ձեռապիր փաղերի աւետարան մը, զոր կը պահէր իրբն. ծոցի սրբութիւն մը: Երբ զգայ թէ մտնը հեռու է ալի եւս, Ս. Սեպիւրայ ցանաբանին կտակեց զգով այդ աւետարանը, պայման նաւ որ, «եթեք քացուրի զոնորն յօտայ» եւ նորէն Կիլիկիա երթան իր հայրենակիցները, միասին տանին եւ Ֆոնուզի իր հայրենակալան վանքին օրբութիւններուն մէջ զննել զայն: — Նոյն այդ հաւատաքին ուրիշմէկ պտուղն էր զարեւել իր հայրենասիրութիւնը, որ հալաղը կրակը մնաց իր մէջ շատ քան որ, երբ կը խոսէր այդ պապափորին շուրջ, ու որ չէր անցներ քանիցս իստէր ան այդ մասին, կը մայրենասիրութեան օտքի պտիւթը. կը գոռար, կը մոռնէր, ու կը փղպղէր ի վերջոյ: Ձինքը ամենքիւ միակ միջոց մը կար այն տանին, երբեք ձեռնկամ տեսնել զիմ Կիլիկիանը: Ծերունին կը բանար այն ատեն աչքերը, անդալաբար ձեռքը ձախ ուսին եւ կուշտին տանելէ վերջ. . . — Օ՛հ, հեղուհեղ պիտի զգանք թէ իր մահէն ի վեր ի՛նչ շնորհ ու աղնութեան պակսեցաւ, հեռացաւ մեր այս միջաւայրէն: — Առիթ մը կը փառաբեր ու կը ստեղծէր հայրենասիրութեան նաւուր: Յիշենք նա պիտիկ դրուպ մը այդ մասին: Ջեյթնոնցի երիտասարդի մը պատկը ինչ պիտի օրհնէր գիշեր մը, Ս. Հրեշտակապետի մէջ: Կիլիկիանիւրը լիցուցեր էին ժամը. բոսին վրայ էր լայր սուրբը, շուրջառուած, ցաւազանը ձեռքը: Ձէր խորհրդը քարոզող. հրաման խնդրած չլլալով այդ մտօք, բան մը՝ քրտն ուշադիր էր շատ: Երբ նշանի կարգը կատարուելէ վերջ հեկեղեցականք ամուր զԿիլիկիա քառի ատենանը հաւաքեցորդին: Ուրախ լիւր, Ս. Կիլիկիան շարականով, ներշնչուած ցաթեց յանկած ծերունիին քրտն մէջ, ու թէն տեղ տեղ թափոված նախազատութիւններով, բայց վսեմ օգնկուրդներով մը ձայնեց յանկար: «Տեսե՛ք, ժողովուրդ, Եկեղեցին ի՛նչ է որ կ'ուէ թէ ուրախ է. ինչո՞ւ: Երբո՞ւնտեւ առայ մը եւ աղջիկ մը պիտար սիրեր են եւ տուն մը պիտի կազմեն իրենց միութեամբը. եթէ երկու հանգերը զիւրար սիրելուն համար այլապէս ուրախ է մեր մայր Ս. Կիլիկիանը. հապա ո՛րչա՞ր ուրախ պիտի ըլլայ անիկա, երբ բոլոր հայերը զիւրար սիրեն, ու իրենց միութեամբը իրենց հայրենիքը վերականգնեն. . . » Զուրը իր առանձն ցաած էր. հարսանեկան խրատխոսութիւնը շարունակական ձառի մը փոխուած էր զմարտիտ յանկարծախօսութեամբ մը, որ յուզեց ամէնքը, առանց ծիծաղեցնելու լիզուրի եւ արուեստով թերութիւններուն վրայ: — Ձինք պատմեր նա իր կեանքը. ինչ ըրած է այդ բանը շատ գրաւի անկեղծութեամբ. իր զորոյները բարի պատանի իր գրի տալով եւ յետոյ տպագրել տալով զայն իրբն. «Ինքնահեղինասիրութիւնը: Լրաշալիի ժողեցող պատմուածքներ եւ մանաւրդեպէր կան այդ հետերին մէջ. որոնք պիտի հաւատան անունը միայն որ մտնէ ճանչցած են զինքը, Աստուծոյ, ազգին, Եկեղեցիին եւ շայրենիքին այդ հրաշալիութեն անխաղաք պատմութեան: Ջեյթնոնի այս Վիդարաւոր հերոսը, ինչպէս պիտի էր արբիւնէր է ի վեր զինքը հոնել հանրային զգացումը, որ Ֆոնուզի ծներ էր վարդանանք օր մը, 1813ին, կը փափաքէր որ վարդանանք օր մը մտնէր գերեզման: Ամբողջ երեք քառորդ ցար եւ երեքքսանամեկ մը աւելի՝ անձնաթիւ մնացած հիւանդակներէ մասն: Երբ երեք ամիսներ առաջ ալ չկրցաւ դուրս գալ իր խցիկին, այդ իլձը եղաւ իր ամեն օրեայ յանկարգը: Երբնային նախադրացում՝ որ արգաթիւ չիտարցը զինքը, Ղեւոնդեան երեքշաբթին հոգալը այն էր յուշըը. յորեքշաբթի երեկու նախատեսակէն վերջ լուսեցաւ թէ սպիւք էր երգեսարքը, զո՞ւր բնակիցներն, իրմէ բարեբարուածներն, միաբանութիւնը, Ս. Պատրիարքը, ամէնքը իր ժամն էին, երբ անայլալ խաղաղութեան մէջ, ճշմարիտ սուրբի մը պէն աւանդեց ան վերջին խաչելը: Մարմինը գիշերանք փոխադրուեցաւ Ս. Էջմիածնի մատուռը, մայր տաճարի կշտին: Յալորդ օրը, վարդանանք օրը, մեծապաշտ թափարով, զոր կը պիտաւորէ ինքը Ս. Պատրիարքը, միաբանութիւնը, տարազին վերջը, մեծապաշտ թափարով, զոր կը պիտաւորէ ինքը Ս. Փրկչի հասարակաց գերեզմանալայրը, աշակերտութիւն եւ ժողովուրդ յուղարանութեան վրէջը Ս. Փրկչի հասարակաց գերեզմանալայրը,

ուր Արարայի կամաւորներու յուշարձանէն քանի մը քայլ միայն սաղին, առ երբ Զէյթունի պատմագիր Մնացական Պատուելիի հողակոյտին, ինչպէս ինքը պատուիրեր էր, պատրաստուեր էր իր հուսկ հանգիստը: — Աւելի յուշիչ եղաւ վերջին պահը. երբ զագաղը գերեզման կ'իջեցնէին ամէնուն արցունքներուն առջեւ: Զերգուեցան ձկն փող զարկիները և ոչ հիւսկ զո՞վ խնդրեալը: Բայց յիշեցուեցաւ այս վերջինին վերջին երկողը: «Խաչ մը տնկէ՛ վրաս, ու զուն ուրախ լուրեր տա՛ր ի Զէյթունը. ու ամէնքը, վարդապետք, աշակերտք, և ժողովուրդ, Ս. Պատրիարքին ազգանշանին վրայ իր բաց գերեզմանին շուրջը երգեցին հոգի վարդանը և Աւետարանն ու խաչ առին, տարին յերկինք բարձրացուցերը: Երկու դամբանականներ ալ իր հայրենակիցներէն՝ ու յաւախանական վարադոյրը ձածկեր էր արդէն սուրբը ամէնէն:»

Երջանիկ եղաւ իր հոգին, սուրբ քաջերուն նուիրուած՝ որը իջնելով իր մարմնոյն ի գերեզման, ինչպէս իր իւզն էր եղած: Իր սուգովը համագրաւուած, Երուսաղէմի հայութիւնը չկրցաւ այս տարի ըստ սովորականին կատարել վարդանանց տօնը: Բայց քաջ վարդապետին յուշարկաւորութիւնը, իրեն պանծացում հայրենասէր հոգեւորականէ մը անձնաւորուած գաղափարի, ամէնուս համար եղաւ կրկնապէս նշանակալից տօն մը, քաջութեան և սրբութեան, վիշտի և մխիթարութեան յոյզերով և անմեռ յիշատակներու ոգեկաշուքեամբ խորհրդաւոր...

Օրհնութիւն իր անուան և յիշատակին:

ԱԹՈՒ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԱՆՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Համաձայն կարգադրութեանց, որոնք մանրամասնուած են Ս. Արքուստ Սիմոն Պաւսօնաբերի ներկայ սաւուոյ Ապրիլի բիւլին իբր Յաւելուած հրատարակուած Կանոնագրութեան մէջ, պահել ունինք բացուած յայտարարելու «Մրցոց Քարգմանչաց — Դուրեան Գրական Մրցանակ»ի ներող ներկամեակի Տարեբացը:

Մասնակցիլ փափաղողներ կը հրաւիրուին ամենէն ուր՝ մինչեւ յառաջիկայ 1938 տարւոյ Ապրիլ ամսոյ վերջը, իրենց գործերը նամակաւ յիւլ Ս. Արքուստ Ամենապաթիւ Մրբազան Պաշտարք Հօր, մեքենագրեալներ՝ երկուսական, իսկ ձեռագիրները մէկ մէկ օրինակ:

Այս Ներող ներկամեակի Շրջանի համար, ըստ է. յօդուածի նոյն Կանոնագրութեան, մասնակցողներն ազատ բողոքուած են իրենք ընտելու իրենց նիւթը. բաւական է որ Ս. յօդուածի մէջ նշանակուած ընդհանուր գիծերու տշանակին մէջ լինի այն:

Ի դիմաց Ուսումնական Խորհրդոյ Ս. Արքուստ

Ասեմայրի

Ասեմայրի

ԵՂԻՇԷ ՎՐԻ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊՈ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

28 Մարտ 1937, Երուսաղիմ

ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

“ՄՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՅԱՆԱԿ,,Ի

Երջանկալիչատակ Տէր Եղիշէ Ս. Պատրիարք Դուրեանի Քահանայութեան Յիսնամեայ Յորելիանին առթիւ, 1929ին, կարգ մը Պատուական ազգայնոց նուիրատուութեամբ գոյացած էր շուրջ 3000 Պ. Ոսկիի գումար մը:

Հոգեւոյ Սրբազանին այդ ատենէն յայտնած փափաքին համեմատ, իր վախճանումէն յետոյ, Տնօրէն Ժողովոյ կողմէ կարգուած Յանձնաժողովի մը հսկողութեան ներքեւ, այդ գումարը, 1931ին, վերածուեցաւ հասութեաբ կալուածի մը, որ, ի յարգանս յիշատակի Հանգուցելոյն՝ ձրիաբար տրամադրուած վանքապատկան գետնի մը վրայ տարիէ մը ի վեր, կառուցուած է արդէն Ս. Քահաքիս «Աթօրս» յորջորշուած պողոտային եզերքը, ԴՈՒՐԵԱՆԱՇՆԻ անուամբ, և որ այժմ հասոյթ կ'արտադրէ տարեկան աւելի քան 400 Պաղեստինեան Լիրա:

Ինչպէս Լուսահոգեւոյն բացարձէ իղձն էր, Տնօրէն Ժողովը որոշեց որ այդ կալուածին տարեկան ամբողջ մասնական սահմանումներով յատկացուի Ս. Աթոռոյս հովանւոյն տակ իրագործելի գրական-հրատարակչական ձեռնարկներու, այսինքն, տպագրութիւն «ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ» տիտղոսին ներքեւ կազմուելիք հայագիտական ուսումնասիրութեան շարքի մը, հրատարակութիւն նախնեաց գլխաւորաբար անտիպ գործերու, գնում Ս. Աթոռոյս ձեռագրաց եւ տպագրաց զոյգ Մատենադարաններուն համար հարկաւոր դատուած գրչագիր եւ տպեալ մատենաներու եւ պարբերական հանդէսներու եւայլն:

Նկատի առնուելով, դարձեալ, որ բարեխիշատակ Յովսէփ Իզմիրեանցի Դրական Մրցանակը, Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատրիարքարանի հովանաւորութեան ներքեւ 1886էն մինչեւ 1914 գործադրուելէ վերջ, ծառօթ պարագայից բերումը դադարած է տասնեւութ տարիներէ ի վեր, թէ՛ այս դադարման հետեւանքով յառաջ եկած պակասը լրացնելու եւ թէ՛ գրադէտ եւ բանասէր Պատրիարքին յիշատակին մեծարանք մը եւս ընծայելու մտածութեամբ, Տնօրէն Ժողովը, ընդառաջ երթալով այս մասին յայտնուած փափաքին, ԴՈՒՐԵԱՆԱՇՆԻ հասոյթէն առ այժմ տարեկան 60 Ոսկւոյ սահմանումով հաստատեց Նոր Դրական Մրցանակ լը, նման Յովսէփ Իզմիրեանց Մրցանակին, եւ, այս վերջնոյն համար Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատրիարքարանէն 1901 Ապրիլ 28ին հրատարակուած Հրահանգին նմանողութեամբ հետեւեալ կերպով կարգադրեց այդ Մրցանակին պայմանները:

Ա. — ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆԻ հասոյթին մէկ մասով հաստատուած այս Մըցանակը կը կոչուի ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ, յանուն եւ ի պատիւ Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետաց Մերոց եւ նոցա արժանաւոր հետեոյ Սրաճաճեմորհ Տ. Եղիշէ Դուրեան Ս. Պատրիարք Ս. Աթոռոյս:

Բ. — Այս Մըցանակը կը տրուի եւ կը հրատարակուի իւրաքանչիւր երկու տարին անգամ մը, Սրբոց Թարգմանչաց Տօնին յաջորդող Կիրակի օրը, Հոկտեմբեր ամսոյ ընթացքին, Հայոց Երուսաղէմի Պատրիարքարանին մէջ:

Գ. — Առջ Մըցանակի հոգարարձութեան գործը պիտի կատարուի Ս. Աթոռոյս Ուսումնական Խորհուրդին կողմէ, որ այդ մասին պիտի գործէ Գրական Յանձնաժողովոյ հանգամանքով:

Դ. — Մըցանակին նպատակը լինելով հայագիտական գրականութեան մըշակումը քաջալերել եւ օգնել նոյն առնէն անոնց որ այդչափսին մտաւորական ձեռնհասութիւն ունենալով հանգերձ կը կարօտին նիւթական այակցութեան, այս երկու կէտերը միանգամայն նկատուի պիտի առնուին ներկայացուած գործերու ընդունելութեան միջոցին:

Ե. — ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԻ նիւթը պէտք է ընդգրկէ ամբողջ հայագիտութիւնը, այսինքն հայ ազգի պատմութեան, հնաստութեան եւ աշխարհագրութեան, գեղարուեստի, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան, գաւառաբանութեան եւ իրաւագիտութեան, Հայերէն հին եւ նոր լեզուի եւ գաւառաբարբառներու գիտութեան, եւ գրականութեան վերաբերեալ բանասիրական եւ քննաբանական հետազոտութիւններ, հին հայ մատենագիրներու աշխարհարարի վերածում՝ հանդերձ ներածական ուսումնասիրութեամբ եւ լուսաբանող ծանօթագրութեամբ, հայ գաղութներու եւ հայ Երուսաղէմի մասին պատմաքննական հետազոտութիւններ, նշանաւոր ազգայնոց կենսագրութիւններ, ազգային եւ տեղական հին եւ նոր կեանքէ քաղուած բանասիրական եւ քերթողական յօդներու ծանօթագրութիւններ, եւ այլն:

Զ. — Մըցանակի չեն կրնար ներկայացուիլ.

1. — Օտար լեզուներէ թարգմանուած աշխատութիւններ.
2. — Հասարակ Դասագիրքեր.
3. — Անգամ մը արդէն վարձատրուած երկեր.
4. — Հին Մատենագրութեանց պարզ տպագրութիւններ.
5. — Ամբողջութիւն չկազմող կամ շարունակութիւն եղող գործեր.
6. — Արդէն իսկ տպագրեալ գործեր.
7. — Հայ Ազգի եւ Եկեղեցւոյ եւ Փրիստոնէական կրօնի դէմ ուղղակի կամ անուղղակի հակառակ ոգով գրուած երկեր:

Է. — Մըցանակի ներկայանալի երկասիրութեանց նիւթը կրնայ կանխաւ որոշուիլ Գրական Յանձնաժողովոյ կողմէ, եւ Մըցանակի թուականէն զոնէ տարիուկէս առաջ հրատարակուիլ, կրնայ եւ ազատ թողուիլ վերոյիշեալ ընդհանուր գիծերու շրջանակին մէջ, եւ նոյն պայմանաժամին ըստ այսմ որոշակի յայտարարուիլ:

Ը. — Մըցանակին չեն կրնար մասնակցիլ Գրական Յանձնաժողովոյ անդամները:

Թ. — Ներկայացուած գործերը պէտք է ըլլան հայերէն, նախընտրօրէն աշխարհաբար: Անոնք նամական պիտի յղուին Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, մեքենագրիւնները՝ երկուական, իսկ ձեռագիրները մէկ մէկ օրինակ, բայց յստակ գրուած: Յղուած երկեր, մրցանակ ընդունին կամ ոչ, ետ չեն դարձուիր:

Ժ. — Մրցանակի ներկայացուած երկասիրութիւններ պէտք է ըլլան բաւական ընդարձակ աշխատութիւններ, նիւթի, գիւտի եւ գրական առաւելութիւններով ճոխացած, եւ անձնական ու նոր ուսումնասիրութիւններով պատրաստուած:

ԺԱ. — Այս պայմաններուն համեմատ պատրաստուած գործերը պէտք է որ Մրցանակի Թուականէն գոնէ հինգ ամիս առաջ հասած ըլլան Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, որպէսի կարենան ըստ արժանւոյն քննութեան ենթարկուիլ, հակառակ պարագային նկատի կ'առնուին հետագայ Մրցանակաբաշխութեան մը առթիւ:

ԺԲ. — Դրական Յանձնաժողովը կը կատարէ ներկայացուած երկասիրութեանց նախաքննութիւնը, եթէ Մրցանակի պայմաններուն համաձայն գտնէ, յատուկ քննութեան համար կը յանձնէ գանոնք ձեռնհաս անձերու, եւ անոնց տեղեկագիրն ընդունելով քննութիւնը լրացնելէ վերջ, մրցանակը կ'որոշէ վերջնաբար: Որոշումը կը հիմնուի թէ՛ բացարձակ եւ թէ՛ համեմատական արժանիքի վրայ:

ԺԳ. — Իւրաքանչիւր երկամեակի Մրցանակի պարգեւն է (120) հարիւր քսան Պաղեստինեան Լիրա (կամ Սթէրլին), որ կրնայ ամբողջովին տրուիլ, եթէ ըստ այնմ արժէքաւոր երկ մըն է ներկայացուածը, ապա թէ ոչ երկու կամ աւելի մրցանակներու կը բաժնուի, հաւասար կամ տարբեր աստիճաններով:

ԺԴ. — Եթէ Մրցանակաբաշխութեան պայմանաժամին մէջ որ եւ է աշխատութիւն չներկայացուի, կամ ներկայացուածներն մրցանակի արժանի կամ մրցանակի ամբողջութեան արժանի չնկատուին, պարգեւի գումարը կամ գուժարին մասը կրնայ բարդուիլ ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆԻ տարեկան հասոյթէն առնուած այն մասնական գումարին վրայ, որով կը տպագրուին «ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ» տիտղոսին տակ հրատարակելի գործեր:

ԺԵ. — Յանձնաժողովը պարտաւոր չէ, իւրաքանչիւր Մրցանակաբաշխութեան առթիւ, քննիչներու անուններն ու տեղեկագիրները հրատարակելու, բայց ներկայացուած երկասիրութեանց եւ կատարուած քննութեան վրայ լիակատար տեղեկագիր մը կը ներկայացնէ Ս. Աթոռոյս պաշտօնաթերթին միջոցաւ:

Ս. Աթոռոյս Տնօրէն Ժողովէն վաւերացուած սոյն Կանոնադրութիւնը կը յանձնեմք Ուսումնական Խորհրդոյ, յանձնաբարելով անոր գործադրութիւնը:

30 Մայիս 1933
Երուսաղէմ

Պատշաճ Երուսաղէմի
ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Father Hayrik Aslanian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.
